ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

Ч. 2. ЛЮТЕНЬ

1933

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

Річна передплата	13·— зол.
Піврічна „	7·— „
Чвертьрічна „	3·50 „
Ціна поодинокого числа .	1·20 „
Для членів „Червоної Калини“	
чвертьрічно	3·— „
Для заграниці 2 доляри річно.	

За кордоном приймають передплату на „Літопис Червоної Калини“ та впис членів: В Сполучених Держ. Північної Америки: Myron Surmach, 103. Avenue A, New-Jork, N. J. USA. — В Канаді: The Ukrainian Legion, Winnipeg, Man. P. O. Box 2121. — В Чехословаччині: Ukrainskyj Hromadskyj Vydavnycyj Fond, Praha-Vrzovice, Brožikova ul. č. 390. —:—:—:—:—:—:—:—:—:—:—:—:—:—:—:— Конто П. К. О. ч. 410.185. —:—:—:—:—:—:—:—:—

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“, Львів, Зіморовича 3.

Opłata pocztowa uiszczona ryczałtem

ЛІТОПИС
ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ
V. Річник

ЧИСЛО 2 ЛЮТЕНЬ 1933

НА ПІДВОДІ

АНАТОЛЬ КУРДИДИК

Три їздці

(БАЛЛЯДА)

На білому рядні снігу
щоранку стільки сліду
:це три їздці встають щоніч
і три їздці десь їдуть:

Розкинені під горб хатки
випулюють світельця:
— „Чому у кожного з їздців
червона стрічка з серця,

чому щовечір устають
і в ніч як тіні тонуть —„
три точки чорно прилягли
до срібла небосклону —

на місяць впали три шлики,
до зір блестять тризуби,
а сіра оксамитна ніч
як мати їх голубить...

До шибки в хаті хтось припав
і пястуком об груди:
— Це я убив, це я братів!
(під серцем злочин нудить.)

...чому, скажіть, на цім снігу
щоранку стільки сліду
і хто, ой хтож ті три їздці,
що в ніч на стежу їдуть?...

ЧАР МАЗЕПИ

Написав: *І. В. Дубицький.*

З появою Байронової поеми, Мазепа ввійшов у репертуар універсальних типів усесвітньої літератури. Завдяки романтичній леґенді, яка зрослася з його особою, та легкій для чужинця вимові його ймення, він опинився поруч постатей таких як Мойсей, Фавст, Дон Жуан, якщо згадати лише найважніші. І подібно як інші, він переходив свою еволюцію, залежну від часу, місця, та індивідуальностей, які обирали його виразником своїх ідей та почувань.

Як усі великі постаті, його духове обличча, що виринуло з темряви незнаного, екзотичного в тих часах Сходу Европи, мало в собі могутність і таємничість, які полоняли уяву, а заразом щось із тієї проблєматичности й неозначености, які дозволяли поетам бачити його завжди іншим, та наділяти його своїм власним змістом.

В залежності від того, чи вони черпали свої звістки про його у москалів і поляків, чи теж старалися мати свою власну думку, Мазепа був для них то авантурником і зрадником, то месником покривджених і національним героєм. Ці дві концепції, що-правда, рідко протиставлялися одна одній: любовні пригоди Мазепи були замало знані, щоб можна було прикласти до його психольоґію та метафізику Дон Жуана, а його історичний силюет в початках 19-го століття був замало виразний, щоб можна було зректися амурно-авантурницького елементу, що його подавала леґенда.

Тож і Байронова поема вся основана на неправдивій любовній пригоді Мазепи, що її пустила в світ шляхетська бундючність Паска. Здається мало буде таких, щоб не знали змісту цієї поеми. По битві під Полтавою, Мазепа з Карлом XII, підчас утечі відпочивають. Гетьман, щоб розважити раненого короля, оповідає йому свою любовну пригоду: його кохання з жінкою ґрафа, ґрафову помсту, невгамований біг коня по степу з привязаним Мазепою на хребті. Кілька вельми недостатніх звісток, які знайшов у Вольтера, а може ще й усних інформацій Мальчевського, дали Байронові нагоду ще раз виявити перед світом могутність свого поетичного хисту, який не завагався перед труднощами, що їх треба було побороти при обробленні цього сюжету. А трудність була неабияка: ні особа героя, ні країна, в якій він жив і діяв, не були йому знані. Та фабула притягала його з такою силою, що мусів якнебудь увільнитися від неї. Виконав це з властивою собі бравурністю, але самий бачив недостачі свого твору, що й виразив в іронічний спосіб при кінці поеми, кажучи заснути Карлові, тоді як прислухався до Мазепиного оповідання. З прихильности, з якою змалював Мазепу, можна догадуватися, що бачив у нім деяку анальоґію до себе самого. Бо як із кари, яку вороги придумали для Мазепи за недозволене кохання, виникли його могутність і слава, так і поетові, якого в своїй рідній країні вважали якимсь моральним страховищем, так, що ймення не пристойно було навіть вимовляти, була присуджена слава, що мала залунати по всіх кінцях світу. Змалювання віроломної жінки Тереси колірами надзвичайно привабливими, без крихітки осуду — річ в Анґлії небувала — також до деякої міри, вказувалоб на це.

Більша частина поеми є описом невгамованого бігу коня через дикі степи України. Прочитуючи її сьогодні, нас зараз вражає думка, що Байрон ніколи степу не бачив. І ріка, і ліси, і вовки, і ворони, все це здається нам бліде й шабльонове. Ми звикли не до таких описів у нашій власній літературі.

Інакшим здавався „Мазепа“ для сучасників. Там, де ми бачимо сьогодні тільки постирані „кліші“, полинялі барви, для них ці образи дихали свіжістю, були чимсь новим. Їх смак ще не був притуплений впливом Байронових наслідувачів. Степ, якого вони так само не бачили ніколи, а й інших описів ще не знали, вабив їх своїм буйним, вільним життям, яке так добре відповідало їхнім романтичним настроям. А які перспективи пригод, яке підсоння для гарячих пристрастей: — було від чого заморочитися!

Тимто розголос, який здобуває собі ця поема в цілій Европі, є надзвичайний. Можна нарахувати цілі десятки її перекладів у всяких культурних мовах (тільки не в нас!)), але особливу популярність здобуває вона собі у Франції, в країні, де зацікавлення козаччиною було живе й мало вже свою традицію. Критика розпливається в пеанах. Для характеристики вистане навести хочби Вільмена: „Чим є Мазепа? поемою, історичним нарисом, оповіданням? Байдуже. Ніколи живіший малюнок, ніколи інтимніша сполука опису, замилування, гармонії, не натхнули віршів. Мазепа, величний твір поезії, який кінчиться посмішкою, є архитвором і символом Байрона...“

Захоплення „Мазепою“ досягає свого вершка під кінець 20-их років; находить свій вираз і в малярстві і в поезії. Це образи Люї Булянже та Ораса Верне*), виставлені в Сальоні 1826 і 1827 роблять Мазепу героєм дня. Стає теж темою літературних зібрань, на яких Віктор Гюго читає свою славетну оду, яка пізніше ввійде до збірки **„Les Orientales“**. Ще раніш появляється в деннику **„Voleur“** (з 10. грудня 1828) „Мазепа“, поема Жюля ґрафа де Ресеґіє **(Resséquier)**, яка в тих часах була навіть вище ставлена за твір В. Гюґо. В 1830 р. виходить анонімна повість про Мазепу. Щоб використати конюнктуру зацікавлення козаччиною, виходить якийсь час газетка п. з. **„Cosaque“**.

(1828—29). До того теж часу треба мабуть віднести початки козакофільства Проспера Меріме. Здається, що саме маючи на думці його захоплення Мазепою, критик Шарль Манен пише: „Отже Пан Меріме, повен фантазії та гнучкости є по сьогоднішній день найблискучішим, та найщасливішим отаманом, який попровадив в огонь романтичний авангард. Це Мазепа армії, якої Віктор Гюґо є Карлом XII“.

Як бачимо з цього, відгомін Байронової поеми у Франції був, як на тодішні часи, справді великий. Був настільки великий, що відтоді Мазепа в очах кожного освіченого француза став персоніфікацією України. Воґюе писав пізніше: „Пятьдесять років уже як нема жадного учня, який би про його не знав. Мазепа персоніфікує один цілу велику країну — Україну, цілий історичний нарід — козаків. Кожне літо, коли я виїзжаю до цих країн, мої приятелі не забувають проголосити: — „А, Україна! Батьківщина Мазепи, де козаки літали по степах, привязані до диких коней!“

---

*) Репродукцію картини О. Верне подали ми в Л. Ч. К. Ч. IX. за 1930 р.

— Ті слова, що їх Воґюе писав у 1880 р., не втратили своєї правдивости, в деякій мірі, ще й сьогодні.

А проте булоби дивно, колиб популярний сюжет обмежився був тільки до малярства й літератури. Кінового мистецтва, що правда, ще тоді не було. Але тим, чим був для нас до недавнього часу кінотеатр, тобто мистецтво для широких мас, тим був у тодішних часах цирк, який із своїми пантомінами та мімодрамами створюючи трохи не новий тип театру, може найкраще підходив для вистави фантастичної пригоди Мазепи.

Новітнє циркове мистецтво (а воно є ним, хоч **sui generis**), народилося в Анґлії, спершу мандрівного типу, згодом із постійним осідком. Перший амфітеатр у Льондоні збудував 1780 р. Филип Астлей, який у 1783 р. збудував теж цирк у Парижі, що хутко перейшов у руки братів Франконі. Обидва цирки відіграли чималу ролю в розвитку театрального мистецтва обох країн. Саме в Олімпійськім Цирку братів Франконі в Парижі побачили вперше світ великі видовища, звані мімодрамами, в яких побіч битв, походів та маневрувань пішки й верхи на конях, говорили, танцювали й співали. Початкові несмілі спроби розвинулися незабаром настільки, що своєю блискучістю й пишнотою перевищили навіть Велику Оперу. За прикладом Олімпійського Цирку пішов незадовго Астлей у Льондоні, та цирки в Відні та Берліні. Мімодрама Олімпійського Цирку в Парижі була, по свідоцтву сучасників, справжнім чудовищем вульґарних ефектів; битви, табори, їздці, тріюмфальні вїзди, наділення ордерами, небезпеки та ратунки, барабани та труби, порох та грецький вогонь, сотні пишно вдягнених статистів, верблюди, слони, льви й коні, комічні сцени та бійки, все те змінялося там з приголомшливою швидкістю. Та не зважаючи на те, ці вистави втішалися великими похвалами середніх та нижчих верств Парижа.

Жюль Жанен назвав цей рід видовищ „кінною драмою“ **(dramè de cavalerie)**. На репертуар складалися такі песи як „Татарський хан Тімур“, „Фра Діявольо“, „Здобуття Міссолюнґів“, „Наполеон“, але найбільший успіх мали вистави, які звеличали геройські вчинки Великої Армії Наполеона.

В Олімпійськім Цирку 1824 р. виставлено мімодраму Л. А. Шанденсона й Кювеліера де Трі п. з. „Мазепа або татарський кінь“. Байронівський сюжет був очевидно ще замало сензаційний для них і треба було його якслід прикроїти під смак публики. Мабуть спираючись на успіхах Татарського Хана Тімура, авторам спало на думку зробити з Мазепи татарчука, ханового сина, який малою дитиною дістався в полон до Польщі і тільки завдяки своїй любовній пригоді в такий фантастичний спосіб повертається до рідної Тартарії. На заході ґеографія України була тоді так мало знана, поняття Польща, Московщина, Україна, Тартарія стояли на одній площині так близько себе (вже в Бопляновім „Описі України“ чимала частина книжки була присвячена татарам, так само в Тевнотах й інших), що на таку заміну легким серцем можна було собі позволити. І хоч

цей Мазепа різко відбігав від Байронового героя, всеж таки здобув собі такий гучний розголос, що впродовж цілих десятків літ належав до залізного репертуару найбільших цирків Европи та Америки.

Найбільших успіхів зазнав Мазепа в Англії. В цирку Астлея званім Королівським Амфітеатром, який своєю величчю і пишнотою своїх вистав, затьмарював усі театри Европи, Мазепа йшов на сцені десятки, а то іноді й сотню разів по черзі трохи не щорічно і то впродовж мало не пядесять літ. Був пробоєвою песою, з якою видержував конкуренцію хіба тільки шекспірівський „Ричард III". Майже до 1880 р. сягає в Англії доба розквіту „кінної драми" equestrian drama. Всякий сюжет успішньої історії чи літератури, де тільки можна героя посадити на коня, переробляли на кінну драму. Спочатку це були, переважно з царини мілітаризму та романтики: Битва під Ватерльо, Зоря Наполеона, Пожежа Москви, Битва під Балаклавою й Інкерманом, Штурмування й заволодіння Дельї, коронування королевої, Роб Рой (шотландський розбійник), а далі твори класиків: шекспірівські Макбет, Ричард III, Генри IV, Приборкана Гострулка, Вальтер Скотові „Кенільворт" та „Айвенго", а навіть опери як Трубадур, Маріяна, Ля Сонамбуля. Про те, як можна було ставитися до таких кінних драм, може цікаво буде почути голос німецького письменника Теодора Фонтана, який бачив виставу „Ричарда III". „З таких вистав à cheval, писав він, безпосередньо люди чи можна чого навчитися, але вони покажуть матеріяльну силу і наскрізь драматичне життя шекспірівських пес. Проте такий Шекспір на коні є зовсім в англійськім дусі і цілком не такий дикий, як на перший погляд здається... Виявляється в цьому національна риса і прошу уявити собі, який це ефект мусить викликати, коли Ричард III. кричить: „Коня, коня, королівство за одного коня!" і в цю мить уже сидить у сідлі на чорнім як смола жеребці, а за ним женеться Річмонд на білій кобилі. Звичайно, є в тім і щось смішного, але маємо деяке вдоволення, що також робою усі ті сцени битв, які так довго бачили ми в рідній країні, як наче похмурі тіні вискакували на сцену, тут пробуджаються до справжнього життя і додатково оплачують довги, що їх наробили літами королівські придворні театри виставляючи войовничого Шекспіра". І справді, замість до придворного Ковент-Гардену, англійська публика воліла йти на Ричарда чи Макбета до Астлеєвого Амфітеатру, який був властивим родинним театром Льондону, де по веселому вислову Діккенса, можна було бачити „тата й маму з девятьма або десятьма діточками від пять стіп і шість цалів до двох стіп і одинацять цалів між четвертим й чотирнацятьма роками".

Одначе найбільшу сенсацію викликала своїми виступами в ролі Мазепи в 60-их роках американська артистка Ада Айзекс Менкен (Adah Isaacs Menken), яка своєю ролею створила просто новий тип, який в історії театру залишився під назвою „жіночого Мазепи" (female Mazeppa). Її життя, що упливало в очаруванні феєрією Мазепиної легенди, під знаком того Мазепи, що звела її на висоту слави, а заразом став причиною її смерти, скидається на справжній роман.

Вона народилася 15. червня 1835 р. у Мемфіс у стейті Тенесі як дочка еспанських жидів. Її дівоче імення було Дольорес Адіос Фуертес*). Одержала як на свій час дуже старанне виховання і виявилася талановитою дівчиною. Вивчала мови еврейську, латинську, грецьку, французьку, еспанську й німецьку. Була романтичної вдачі і мала темперамент. Від дитинства любила їздити верхи, і коли вже була славна, багато було балачок про її полювання на буйволів та про її побут у полоні в індийців**). Рано теж почала писати поезії, які містила в місцевих часописах, та виступала з деклямаціями. В 1856 р. приїхала до Нью Орлінсу. В одній театрі, де грала дрібні ролі, пізнала Джона Айзекс Менкена, диригента оркестри, вийшла за нього заміж, і вже з цим іменем не розлучалася, хоч пізніше мала ще трьох чоловіків. Її виступи як танцюристки, враз із сестрою Джозефиною в Ню Орлінз у будинку тзв. Французької Опери найшли прихильне прийняття. А далі відвідала з гостинними виступами Кубу, Тексас і Мексико. Повернувши до Ню Орлінсу видала під псевдонімом Indigena книжку поезій п. з. „Memories" і була якийсь час учителькою латини й французького в дівочій школі у цьому місті. Була теж співробітницею часопису „Israelite". Її відповідь часописові „Churchman" в обороні допущення барона Ротшільда до парляменту, була широко коментована в европейській пресі, так що дістала власноручного листа з подякою від Ротшільда, в якім називав її „натхненою Деборою" її раси. А проте не могла опертися театральній жазі і знову вернулася на сцену та грала ролі Дездемони (в „Отеллі"), Джулії (в „Горбатому" Дж. Ш. Нольса), Камілі (в „Дамі з камеліями" Дюма сина) та Біянки (у „Фаціо" Мільмена). Дж. М. Стекленд, який пригадує собі її з тих часів, пише, що була видатною трагічною артисткою, та що найкращою була в „Дамі з камеліями" так ніби це була роля з її власного життя.

Лектура Байронової поеми, якою вельми захоплювалася, та вистави „Мазепи" в американських цирках піддали їй думку, щоб самій виступити в ролі її улюбленого героя. А мала до цього всі дані: красу, гарну поставу, та вміла їздити на коні як справжня амазонка. Були вже випадки і перед нею, що жінки виступали в чоловічих ролях (н. пр. американка Кушмен, яка грала Ромео в Шекспірівській драмі), та цього ніяк не можна було рівняти з ролею Мазепи, яка вимагала атлетич-

---

*) Дж. М. Стекленд запевняє в своїх спогадах, що тільки її мати була жидівкою, а її батько був шотландцем, і її дівоче імя було Ада Айзекс Мекорд, але проти цього свідчить і її гаряче визнавана жидівська віра, і те, що вона часто підписувалася Дольорес. — Остаточно справа її походження не вирішена.

**) Певнішою є вістка про її брата, який з ватагою флібустєрів попав у полон на Кубі, був засуджений на смерть, та завдяки інтервенції американського уряду випущений на волю.

но-драматичних здібностей, річей у жінки досі не подибуваних.

Вже перший її виступ в ролі Мазепи, 7. червня 1861 у Ню Йорку був неабиякою сензацією. Згодом, по великих успіхах у цьому місті, вона виїхала на провінцію і за три роки обіхала всю країну аж по Сан Франціско. Завоювавши ось так Америку, їй захотілось ще вирушити на здобуття Европи. Попливала до Англії. М. Вілє сон Дішер, дослідник „кінної драми" ось так описує її прибуття: „Льондон аж зарябів від величезних плякатів, які сповіщали про її приїзд. На парканах пінаві коні прошивали повітря над страшними проваллями, тимчасом як на їхніх хребтах невільники розкладали руки й ноги, грозячи виявленням краси форм, якої самий Мазепа не мав ніколи. Піднеслися протести проти імпортування американської „голої драми", яка була тим, на що числив Е. Т. Сміт, її імпресарій... А захоплення весь час росло. Менкен завжди різко одягнена в поранковій сукні, чи теж у величаво напнутій криноліні, проїзджала через місто в своїй кареті запряженій у пару коней убраних в дзвіночки. Через два місяці, впродовж яких мешкала у Вестмінстер „Паляс Готель", чар її дивної краси кидався в очі. Публика розхвильована ожиданням побачення першого жіночого Мазепи, робила й була заохочуана до роблення деяких дивних відкрить, а зацікавлення росло від того, що його підсичувало". Поговори про її креольське походження, жидівське ймення, подружні бешкети, про її другого чоловіка Джона К. Гінена, теж циркового артиста, який з часу своєї бійки із Сеєрсом, завжди, як говорили, снувався невтішний довкола місця її побуту в надії примирення, все те „розбуджувало змисл романтики і ще більше підносило її появу. Її коротке кучеряве чорне волосся ,темні брови й темні очі мали належний відтінок „екзотики", потрібної для щастя театральних відвідувачів у 60-их роках. Була якась рішучість у простолінійности її маленьких уст і в манері держати свою головку. А проте, в її носику було щось, що нагадувало **„retrousse"** (кирпатість), а її щоки були досить повні, щоб оправдати вислів „повновидности". Принесла з собою духа емнаципованої жіночости. Тобто, щоб там не говорилося про її поведінку, не можна було відкинути її як кожну іншу кралю театральних кинкетів. Мала свої „погляди". Не думала, щоб подружжя було добре для жінки, бо „завжди всі вони западають у небуття після цієї доби у їхньому існуванні". Добрі жінки (для чоловіків), говорила, були рідко розумними, а розумні жінки рідко добрими. Було щось із Жорж Занд у способі, в який вона задивлялася на чоловіків, не як на любків, як на товаришів життя, але як на предмети, які не годяться до жадного вжитку, ані не мають жадної вартости. Вона так само залюбки булаб віддала свій найсердечніший подив якомусь поетові, як і звязалаб своє життя з головокрутіжною карієрою якогось маклера. Та що ще більше ображало почування публики, це було те, що ображало її чоловіка-жида. Вона весь час курила. В цирку Астлея, де побоювалися вогню, слуга ходив у слід за нею з коробкою, щоб відбирати від неї недогарки.

Перша вистава „Мазепи" в Астлєєвім Амфітеатрі відбулася дня 3. жовтня 1864 р. Цирк аж тріщав від тритисячного натовпу. Менкен мала так добре підготований ґрунт, що як тільки зявилася на сцені, одягнена як „полонений татарин перебраний за чуру польського каштеляна", знялася буря оплесків. Деклямувала свою ролю зраджуючи подостатком свій американський наголос. „По кожній стрічці приймала позу задоволення ніби на візиті у фотографа. Але в сцені, в якій Мазепа йшов до кімнат ґрафа воєводи, щоб битися з ним за кохання каштелянівної Олінської, Менкен покидала свою театральну поставу і билася з чудесною силою й відвагою, аж доки не перемогла свого суперника". Наступав найвищий момент песи й публика запиняла віддих. Каштелян видавав приказ покарати Мазепу „карою завдаваною збунтованим невільникам". Звичайно, Мазепа мусів бути спершу оголений. Кількох статистів перебраних за кавалеристів, кидалося розбирати Менкен оставляючи на ній тільки тісне тілистої барви тріко, та фалди білого полотна, які спадали „тільки не цілком до колін і залишали горішну частину ноги виставленою, хоч досить делікатно". Після цього привязувано її ременями до коня, що був, як каштеляновий гнів, незанузданий, і вся публика з тремтінням гляділа, як кінь гнався почерез похилі плятформи, які уявляли собою гори, горби й долини; за ним летіли вовчі голови з рухомими пащами, що їх порушали сценічні робітники, плазуючи, сховані за мальованим полотняним валом, та вили ніби по-вовчому „далеко не музикально". Таких плятформ було три чи чотири; на горішних, ті фігурки були менші. З понад сцени спускалася хижа птиця та із страшним ваганням кружляла один цаль над Мазепиною головою. Коли перелетівши найвищу плятформу, кінь зникав за кулісами, завіса спадала середураґану оплесків. Місс (!) Менкен, викликувана, кілька разів виходила на сцену. У другій дії, Мазепа пробуджувався серед снігом повитого краєвиду, та серед спогадів про свою шалену їзду приходив помалу до свідомости; що є вільний завдяки татарам свого батька Абдер Хана. Хан зрікався престолу на користь сина, і Менкен сідала на коня на чоловічий спосіб та закликнувши свої війська до війни з Польщею, з сідла відповідала на гомінкі окрики татар киввками подяки. У третій дії Мазепа на чолі ватаги вершників і піхотинців нападав на замок каштеляна та перебивав відложене весілля Олінської і ґрафа воєводи на те, щоб пригорнути до грудей свою кохану, пятнуючи задуманий осоружний звязок „віроломністю та збезчещенням". Все кінчилося **happy end'ом**. Каштелян годився на шлюб своєї дочки з Мазепою і „кожний присутній прибирав вимовну поставу найбільшої радости та вдячности".

Що вечора цирк був такий переповнений протягом першого місяця щоденних її виступів, оповідає Вільсон Дішер, що Дікенс не міг найти місця... Вістка про його відвідини дійшла проте до

вух Менкен, і вона благословила добру нагоду, щоб післати великій людині довжезний лист з перепросинами. Пізніше присвятила йому том своїх поезій п. з. „**Infelicia**" і дала свому домові в Ню Йорку дікенсівську назву „**Bleak House**" (Дім Смутку).

Мазепа йшов в цирку Астлея раз-у-раз через десятки тижнів. В часописах стрічаємо прихильні рецензії, хоч деякі мали свої застереження що-до Менкенової „голизни". І так „Ді Ілестрейтед Льондон Нюс" схарактеризувавши виставу Мазепи як сумнівної вартости, писали: „Програми заповіли, що Місс Менкен сама бере участь у битвах та сама спинається по провалях на хребті конч. Вислідом цього є компроміс між тим, що заслуговує на догану, а тим, що є годяще; бо хоч на хребті коня є простерта жіноча постать, звернено увагу на те, щоб не переступати занадто насильно засад моралі". „Ді Комік Нюс" помістили спершу довгий з гумором написаний віршований „**bill of the play**" п. з. „Мазепа", але пізніше розвинули сильну кампанію проти Менкен, та несмачної реклями, якої вживав її імпресаріо. Виступали проти її ексцентричного костюму, але теж і проти тої артистки, яка в ролі Орлінської не заховувала тогочасного побутового тла, співаючи найновішу еспанську пісоньку і то досить лихо. А в „Странд Театрі" відновлено незадовго потім бурлеску Генрі Джеймса Байрона п. з. „Мазепа" з кількома змінами в діяльозі, які були потрібні, щоб звязати її з виставами в цирку Астлея. Головна зміна складалася з пародії на пісню про „Машину до шиття" з натяком на Місс Менкен у „Мазепі",

Якого клясичний стиль убрання
Не завдав багато труду кравецькій машині.

Щоб відперти стільки атак, Сміт був примушений видати в обороні Менкен окрему брошуру, в якій був поміщений теж короткий її життєпис, повний неточностей, фантастичних подробиць та переборщень.

„Мазепа" зійшов з репертуару 17. грудня, щоб зробити місце традиційній святочній пантоміні. Зате у Роял Прінцес Театрі в часі свят здобуває великий успіх пантоміна п. з. „Чарівний кінь", в якій головною атракцією є вихід коня на гору з прекрасною дівчиною верхи **à la** Менкен. Відгомін „Мазепи" находимо теж і в пантоміні „Річард Львине Серце", що її виставив рівночасно „Кейп Театр". Автор звеличує в ній менестреля Бльонделя, приятеля лицарського короля, який за свою вірність стягає на себе гнів Салядина. Мстивий султан засуджує бідолашного Бльонделя на Мазепину кару. Тільки замість до вогнистого коня, його привязують до осла; а проте нещасний поет є в безмірнім страху, і публика з великим схвилюванням слідкує за виконанням засуду.

Підчас свят Менкен була в Парижі і стрінула там Дюма батька, з яким відфотографувалася обнімаючи його за шию. У квітні 1865 виступала в цирку в Сан Франціско, але вже 19. червня знову бачимо її в „Мазепі" в Астлеєвім цирку. Дня 20. листопада „Мазепа" знов віджив і йшов аж до 9. грудня .Вона трохи змінилася. Тепер здавалося, що погрубіла, і як оповідали, один статист, щоб переконатися, чи не ватувалася, щипнув її в стегно, як сідала на коня. Дістав ляпаса, але вернувся, заявляючи, що все на ній було справжнє. У цьомуж часі вона познайомилася із Свінберном, який був тоді в силі віку. Поетові „аж запинилось серце, коли побачив постать, яка замерехтіла перед ним у морі оксамиту й стяжок". Почув себе її невільником. Вона, що як мадам Боварі все своє життя проживала у вимріяному світі поезії, була (писала в однім листі) „наче королівська тигриця, яка жде в самотній гущавині на прихід царя лісів". Може на один мент і видався їй таким той поет, що був тоді на верхах слави. Немов прочуваючи свій кінець, віддала всю палкість серця тому останньому коханню. Дотепер усі її приятелі опускали її, наповняючи лише її буття болючим спогадом їхньої втраченої любови. Та вона вже не сподівалася нічого, цеж була її доля. Їхній звязок тривав аж до 1868 р. Кілька місяців перед її смертю прийшло до зірвання.

За тих два роки була і в Ливерпулі, і в Сан-Франціско, в Парижі і в Відні. Виступала в Рідовім „Ніколи не запізно, щоб поправитися", в „Чорноокій Сузанні", у „французькім шпигові, або Облозі Константини", але завжди поверталася до „Мазепи". У Парижі з початком 1867 р. виступала в „Піратах саванни". В цій мексиканській драмі авантурницького типу, вона грала, як писав Жюль Клярті, ролю „ангела-хоронителя, який рятує дітей, вбиває зрадників, стріляє, мімікою змальовує вбивства й дає привязати себе до голого хребта ошалілого коня, який відбігає стрілою несучи її серед скал ніби „якусь" Мазепу (**une Masepра**) через степи". Жаден французький артист, навіть великий Тальма, не зазнав більш ентузіястичних овацій як вона із своїм конем, що був теж викликуваний по кілька разів. А були там присутні Наполеон III, цісарський принц, единбурґський князь, та грецький король. В осени вона знову грала „Мазепу" в цирку Астлея, але сили її вже опадали. Страждала від болячки під лівим боком, яка утворилася згодом, мабуть від їзди на коні. Інша верзія подавала, що як була привязана до хребта, кінь налетів на куліси і так потовк їй один бік, що ледве видержала до кінця вистави, і що потім вже ніколи не видужала цілковито. З весною 1868 р. була поважно хвора. Дня 11. травня виступаючи в театрі „Седлерс Уелс", вона тільки на настирливе домагання публики докінчила свій виступ. Незадовго потім покинула Льондон і поїхала в Париж. Там теж померла 10. серпня 1868 р. в 33 році життя. Поховано її на цвинтарі Пер Ляшез, але наступної весни її тіло перенесено заходами родини Ротшільдів на цвинтар Манпарнас. „Ти знаєш", вирито на камені. Може й справді тільки один Бог міг би нам відкрити таємницю того розбитого серця, що не маючи змоги жити між людьми, шукало утечі від цього світу у дивній феерії Мазепиної леґенди. Хайжеж ця леґенда пригадає нам ту незнану, далеку креольку, яка звязала своє життя із чаром Мазепиного ймення.

Кубанське Військо

у світовій та визвольній війні

Написав: *по к. Сергій Федоров.*

Генерал-ляйтнант ген. штабу
ПЕТРО ІВ. КОКУНЬКО,
Голова кубанської делегації для охорони регалій.

З мобілізацією 1914 року кубанські частини були доповнені козаками та старшинами до складу военного часу, а крім того утворено значну кількість нових частин.

Підчас війни кінні сотні мали по 120 шабель, а в кінних полках створено по сотні скорострільній, у пластунських же баталіонах сформовано пяті сотні, а кількість пластунів доведено до 250 душ в сотні (220 багнетів), кулеметні сотні поширено на 4 части — 8 важких кулеметів.

Підчас Великої Війни Військо виставило:

2 сотні ґвардії.

Кінні шостисотенні полки та кулеметні сотні 1, 2, 3 Хоперські, 1, 2, 3 Кубанські, 1, 2, 3 Таманські, 1, 2, 3 Полтавські, 1, 2, 3 Запорожські, 1, 2, 3 Іманські, 1, 2, 3 Катеринодарські, 1, 2, 3 Кавказські, 1, 2, 3 Лабинські, 1, 2, 3 Лінейні, 1, 2, 3 Чорноморські, Ейський, Катеринославський, Адагумо-Азовський та Ставропільський (відновлені замість раніше скасованих).

Кубанський дивізіон у Варшаві.

36 окремих кубанських кінних сотень (від № 1—36-го).

11 Резервових кінних сотень по одній на полкову округу.

Пластуни: 22 пластунські баталіони та 6 резервових пластунських сотень.

Артилерія — 9 кінних батерій та 9 резервових чет.

Крім частин внутрішньої охорони з козаків найстарших років.

37 кінних полків складали: 1, 2, 3, 4 кавказські козачі дивізії: 1, 2, 3, 4, 5 кубанські дивізії. Окрему кубанську бриґаду, окрему кавказську бриґаду.

Горське населення Кубані дало з добровольців Черкеський кінний полк, який входив у склад „Дикої“ дивізії.

Дивізії для викону стратеґічних завдань, по мірі потреби складали кінні корпуси, а 38 окремих сотень, з козаків старших віком, придавалися піхоті для розвідок та обслуговували тилові райони фронту.

Пластунські баталіони складали 4 куб. пластунські бриґади, які в 1915 р. були зведені у 2 дивізії, а в 1917 р. у куб. пластунський корпус, комендантом якого був козак Незамаївської станиці ґен. штабу ґен.-ляйтнант І. О. Гулига.

Підчас Великої Війни Військо витримало величезне напруження як людьми, кіньми так і матеріяльно. Були використані всі людські резерви, по станицях не залишалося дорослих людей зовсім, всі коні пішли на службу, козачки самі постачали вбрання козакам, бо і на війну козак виходив на всьому свойому і довший час не одержував на фронті від інтендантства ані шмаття, ані чобіт.

Старшинський склад був поповнений козачою інтеліґенцією, зокрема в значній степені вчителями, які проходили скорочене навчання у школах прапорщиків; багато підвищено у старшини підхорунжих та підстаршин з 5-ти клясовою освітою. Вони мусіли витримати окремий іспит при ґімназіях та виходити школу прапорщиків. Багато старшин викликано і з відпочинку.

*

Але ще більше напруження витримала Кубань у 1918—20 рр. підчас крівавої боротьби з Російською Соц. Федер. Радянською Республикою.

З вибухом російської революції, кубанське козацтво усунуло у себе владу центрального російського правительства, та відновило старовинний козачий устрій.

Військо обрало вільними голосами Військового Отамана (з 1827—1917 р. були Наказні з Петербурґу) та склало Військове Правительство. На Кубані створився фактичний стан державної автономії, з російським центром звязок був лише формальний, часом доходило до конфліктів, зокрема коли уряд Керенського в 1917 році мобілізував проти Війська Донського дві округи. Військо Донське також відновило державну автономію, увійшло у конфлікт з Петербургом і звернулося за озброєною допомогою до Кубані; Кубань та решта козачих Військ — 11 однодушно обіцяли допомогти Донові озброєною силою і Керенський капітулював.

ОЗБРОЄНІ СИЛИ Кубані	Кіннота				Піхота				Артилєрія		Інженерні		Учебні та фахові		Сторожеві
	актив.		резерв.		актив.		резерв		активних	резервових	частин	сотень	частин	сотень	гарнізонні сотні
	полків	сотень	полків	сотень	баталіон	сотень	баталіон	сотень	батер.	чот					
В миру	12	70	22	22	6	30	12	—	5	—	—	—	5	5	4
Війна 1914—1918 р.	38	300	—	11	22	132	-	7	9	7	—	—	5	5	4
Війна з РСФСР 1918—1920 р.	42	290	13	78	14	84	11	55	24	11	8	12	14	24	16

Незабаром владу захопили більшовики, 25-го жовтня (9 листопада) 1917 р. Кубанське Правительство виголосило відокремлення від нової російської влади і Кубань фактично стала незалежною республикою. Російський фронт розвалювався, проте на козачих землях повставали часткові фронти проти збільшовизованих російських салдатів - дезертирів.

Кубань заляла сірошинельна хвиля дезертирів Кавказської Армії з турецького фронту. Бої з ними почалися під Катеринодарем. Військовий Отаман відкликав кубанські частини з фронтів Великої Війни, але в лютому 1918 мусів залишити Катеринодар з невеличким кубанським відділом, який сполучився з добровольчою армією ґенер. Корнілова, родом сибірського козака.

По догоді кубанські частини у оперативному відношенні були підчинені команді добровольчої армії, хоч в складі її підчас операцій на Кубані було до 85% кубанців.

Кубань повстала; відновлялися старі частини, творилися нові, зокрема інженірні та технічні, яких раніше зовсім не бувало. Горські народи — черкеси та карачаївці ввели у себе військову повинність, воюючи разом з кубанцями. Некозаче населення в переважній більшости пішло до більшовицької армії, а частково було мобілізоване до добровольчої.

В час 1918—20 р. Військо Кубанське мало такі частини:

Кіннота:

Атаманський полк (з дивізіонів учебного, ґвардійського та б. Варшавського).

1, 2, 3 Іманські, 1, 2, 3 Запорожські, 1, 2, 3 Кавказські, 1, 2, 3 Чорноморські, 1, 2 Таманські, 1, 2 Полтавські, 1, 2 Лабинські, 1, 2 Лінейні, 1, 2 Катеринодарські, 1, 2 Хоперські, 1, 2 Кубанські партизанські, Корніловський, Сводно-Кубанський, Черкеський, Карачаївський.

13 резервових кінних полків, в кожній полковій окрузі.

Кубанська кіннота була зведена у 1, 2, 3, 4 кубанські дивізії: 1 кавказську, 1 кінну дивізію і 1, 2, 3 кубанські окремі бриґади. В менти найбільшого напруження кубанські черкеси давали 4 кінні полки, які творили Черкеську кінну дивізію, а маленький народ карачаївців 2 кінні полки — в карачаївській кінній бриґаді; Таманський відділ — Гайдамацьку кінну дивізію — 4 полки, з козаків звільнених від служби.

Хоперський полковий округ давав аж 4 кінних Хоперських полки, а Лабинський — 5 Лабинських полків.

Крім того в цей період деякі частини Добровольчої Армії аж на половину складалися з кубанських козаків.

Піхота: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12 та Осібний кубанські пластунські баталіони, а у 1919 р. й 17 баталіон. Вкінці Учебний пластунський баталіон.

Всі вони творили 1, 2, 3 Кубанські окремі пластунські бриґади.

Окрім того 11 резервових пластунських баталіонів.

Перед 3-м куб. походом був сформований Окремий баталіон (8 сотень) з учнів середних шкіл та студентів Катеринодару.

Артилєрія:

24 батерії кінні, пластунські та гірські, розділені по дивізіях та бриґадах. Атаманський учебний артилєрійський дивізіон. 11 резервових артилєрійських чот.

Інженерні та технічні:

Кубанський технічний полк з сотнями: 1, 2 інженерними, залізничою, технічною.

Авіяційний дивізіон, воздухоплавний дивізіон з учебно-кадровим відділом та технічним парком, радіотелеґрафний дивізіон, автомобільний дивізіон.

Допомогові тилові та наукові частини. Ґарнізонні сотні для охорони станиць у загрожених від червоних повстанців районах.

Крім того Кубань мала свою невеличку фльоту та морську берегову охорону.

Учебні частини мали на погонах вузькі, жовті обшивки; козаки в них одержували окрему грошеву прибавку на страву.

Старшинський склад в значній степені комплєтувався зі старшин б. російської армії, зокрема в технічних частинах, а в деяких переважали старшини української армії, які опинилися на захоплених Денікіном територіях та оминаючи його регабілітаційні комісії, простували до кубанців. Для фахової підготовки були старшинські курси кулеметні, радіотелеґрафні.

Своя старшинська молодь виховувалася у кубанській Олексіївській військовій школі, де були сотня кінна, 2 сотні пластунські, чота ар-

тилерії, інженірна чота, та у Кубанській Софійській воєнній школі (піхотній 2 сотні). В них були юнаки і інших Військ, крім донського, та некозаки, для частин некозачих.

Катеринодарська воєнно-фельчерська школа давала лікарських помішників, а при Військових лічницях та шпиталях навчалися сотенні фельчери.

7 Воєнно-ремісничих шкіл працювало на армію та підготовлювало воєнних ремісників козаків.

Також у Владикавказському кадетському корпусі переходила кубанська молодь середню освіту, підготовлюючися до старшинської діяльности.

Фронтові війська складали 3 кубанські корпуси, які лише на кінці 1919 р. були об'єднані у Кубанську Армію.

Після очищення Кубані від більшовиків та визволення Катеринодару, Кубанська Краєва Рада (Установчі Збори) проголосила Кубань народною республикою та переказала Кубанській Законодавчій Раді (парляментові) створити самостійну кубанську армію, з якою то ціллю при Раді та Воєнному міністерству були створені окремі комісії.

СТАРШИНА

ПІДСТАРШИНА МАТУРАНТ
(одноліток)

Питання кубанської армії привело Раду та правительство у стадію затяжного політичного конфлікту з Денікінською командою, бо це загрожувало істнуванню добровольчої армії через відкликання козаків з неї, а головно давало свою озброєну силу у повне керування владі суверенної кубанської республики. Кубанський парлямент зокрема не поділяв політичних змагань Денікіна щодо „єдиної неделімої Рассеі", в наслідок чого Денікін оголосив фінансову бльокаду Кубані, а Кубань провела в 1919 році економічну бльокаду територій добр. армії.

Призначений кубанським урядом Походний Отаман (командуючий куб. армією) якийсь час був без фронтових частин, які воювали поза межами Кубані. 6-го листопада 1919 р. у Денікіна з Радою вийшов озброєний конфлікт, в якому Рада мусіла піти на відступ, бо Денікін мав фактичну силу, а постачання воєнними знаряддями та засобами вела Антанта (властиво анґлійці) виключно через Денікіна.

Проте після катастрофи денікінського фронту, коли всі куб. частини опинилися на Кубані, керування ними перебрав Походний Отаман ґенерал Сергій Улагай (черкес з роду). З початком 1920 р. Куб. Рада зірвала з Денікіном всі звязки та договори, а більшовицька хвиля знов підкотилася до Катеринодару; Рада, Отаман, Уряд. ґарнізон Катеринодару залишили столицю Кубані та з боями відходили до Чорного Моря в напрямку на Туапсе.

Лише 55.000 бойців дісталося на чорноморське побережа, решта опинилася на Північному підгірю Кавказу та в Новоросійську, де їх Денікін, тікаючи до Криму, залишив з політичних причин на поталу більшовикам.

Походним Отаманом був призначений славетний кубанський партизан ґенерал Андрій Шкуро, але незабаром його замінив новобраний Військовий Отаман ґенерал Букретов (з новообраних козаків), комендантом найдобірніших частин — юнаків, учебних, катеринодарського ґарнізону був їм же призначений ґенерал Морозов (некозак), а воєнним міністром ґенерал Болховитінов (некозак). Всі вони, як це потім було оголошено більшовиками, були у таємних зносинах з більшовиками, працювали по вказівкам радянського штабу та створили таку обстанову, що вся куб. армія була 18 квітня 1920 р. здана большевикам у полон.

Загадкову участь грав тут Начальник Штабу Армії полковник ґенер. штабу Дрейлінґ (некозак); ґенер. Болховитінов після оголошення їх зрадницької чинности застрілився у Болгарії.

Лише одній бригаді полковника Соломахина пощастило, без коней, сісти на англійські пароплави, які привів з Криму ґен. Шкуро, та перебратися до Криму — всього 1.500 бойців. Це були полки: 1-ий Кубанський Партизанський та „Вовчий" імени ґен. Шкуро. Вовчим він звався тому, що козаки носили вовчі папахи, на сотенних прапорцях мали вовчі хвости, а у наступ ходили не з звичайним козацьким „гиком" але з вовчим виттям; це був пострах червоної армії. Сформований він був з „Вовчого" дивізіону, особистого конвою ґен. Шкуро.

Одночасно до Криму дісталися з Чорноморського побережа військові школи та частини ріжних військових штабів та частин.

Отаман Букретов склав булаву та оселився в Грузії, а ґен. Морозов передався більшовикам — свому шваґру Єгорову командантові червоної армії на Побережу.

В цей час з Кубанського Чорноморя дісталися до Криму кадри Іманського та Запорозького полків, до них прилучили тих козаків, які самі по собі переплили Керченську притоку. В перших боях за Перекопом у Таврії кубанці добули собі коней і мали свою кубанську кінну дивізію ґенерала Миколи Бабієва з полків Корніловського, Лабинського (б. Вовчий), Лінейного (б. Партизанський), Запорозького та Іманського. Черкеси відновили свій Черкеський полк.

З пластунів, які опинилися у Криму, був створений Кубанський стрілецький полк, до котрого приєдналися спішені кінні полки 2-ий Лабинський та 2-ий Таманський обєднані у Сводно-Кубанський спішений полк. Обидва ці полки були мобілізовані більшовиками на Кубані і вислані на польський фронт, де вони передалися Полякам з умовою відсилки їх у Крим до кубанців, які підлягали Штабові Куб. Війська в м. Феодосії, яке було кубанською базою.

З технічних частин до Криму дісталися: Старшинська інженірна сотня, Залізнодорожня сотня, Воздухоплавний дивізіон; пізніше був сформований Куб. Технічний баталіон. Значна частина Куб. Армії на Кавказі не пішла до полону, а подалася у гори, де склала повстанчі відділи „зелених" об'єднані в літі ґенералом Фостиком у „Армію відродження Кубані". Ця армія відтягла на себе 3 радянські армії, але мусіла в осені перейти грузинський кордон; однак козаки не склали в Грузії зброї, вони переїхали до Криму та обєдналися з бувшими вже там частинами у Кубанський Корпус.

З кінцем літа 1920 року Польща заключила з РСФСР перемирє, радянські війська кинулися на Крим та після впертих боїв вдерлися за Перекоп.

1-го листопада Кубанський корпус, в кількости 16.000 душ, посідав на пароплави та відплив до Царгороду, а звідти на остр. Лємнос на Егейському морі.

Збройна боротьба закінчилася, в менти її напруження Кубань давала понад 110.000 бойців, не рахуючи частин допомогових. Після всіх катастроф Кубанський корпус ґен. Фостикова на остр. Лємносі був переформований у Кубанську дивізію (кадрову) на чолі з ґенералом Віктором Зборовським.

Ця дивізія врешті дісталася до Югославії, де перебуває і тепер як кадра кубанських частин. Штаб Війська Кубанського був перетворений в Югославії у Походний Штаб Кубанського Отамана, яким обрано на остр. Лємносі ґенерала Вячеслава Науменка.

Кубанська військова школа переїхала до Болгарії, де закінчили освіту юнаки і були іменовані хорунжими, а школа перемінена у кадру перебралася до Франції.

Всі боєздатні та здібні до служби кубанці і тепер приписані почасти до кадрів частин, почасти є в реєстрі Походного Штабу, чекаючи коли покличе їх Кубань-мати знову до зброї.

Кадри ведуть і досі воєнну підготовку. Кубанська Рада встановила Орден Спасіння Кубані з надзвичайними привілеями для винагорожених.

Орден мав 4 степені:

1 — хрест зі стяжкою;
2 — хрест без стяжки;
3 — медаля зі стяжкою;
4 — медаля без стяжки.

Доля Кубанської Республики та її Армії має дуже багато спільного з долею Західно Укр. Республики та Галицькою Армією — бої за незалежність, трагедії боротьби, чужа команда, служба червоним, окупація, еміграція, але віримо, що настане час, коли наші побідні прапори замають у славі на визволеній Батьківщині.

Рік в Холодному Яру

Написав: *Юрій Горліс-Горський.*

(Продовження)

Після похоронів Компанійця життя у монастирі пішло звичайною ходою. Хлопці старанно перечищували та перевіряли зброю, хоч ніхто і не заставляв. Однорукий начальник кулеметів Левадний ревно стежив, щоб кулемети були чисті як „рибляче око" і працювали як „новий годинник". Три десятки Лубенців, одягнених у першорядне англійське обмундурування, з новенькими одинадцяти-набійними англійськими рушницями, щодня робили військові вправи командуючи по черзі (всіж були старшини!). Користаючи з французького підручника, якого дістали десь у Денікінськім Штабі, вони вивчали останнє досягнення військової науки — тактику ґрупового бою, затягаючи до цього охочих з залоги.

На тлі Холодного Лісу, між чорними жупанами, киреями, дубленими кожухами, — було якось дивно бачити цю ґрупу вояків ультра-европейського вигляду.

З сіл приходили богомольці. Селяни привозили харч для козаків і коней. Приходили ґрупи озброєних хлопців, які називали себе не інакше як — козаками, запрошували наших в села і на хутори на вечорниці.

З боку Черкас і Смілої іноді доносилась гарматна стрілянина. Одержали відомості, що Запоріжська Ґрупа дійшовши до Золотоноші знову вернулась на правий беріг Дніпра. Я почав подумувати про те, як би прилучитись до своїх, але з другого боку чомусь не хотілось вже розлучатись з цією „Січю".

Одного дня, богомольці, які прийшли зі села Грушнівки, оповіли, що вчора там ночував полк Чорних Запоріжців. Кажу Чорноті, що поїду доганяти.

— Нікуди не поїдеш! Як маєш зайву голову, то і тут для неї колись куля знайдеться, а гонятись за вітром в полі, щоб до большевиків у руки попасти — не пущу.

Побачивши, що тон його відповіді зробив на мене неприємне враження — обняв за плече:

— Знаєш... я сам від революції був в Українській Армії, але надивився, як наші Українці „жваво беруться" до боротьби за незалежність, плюнув і став до дому на Кубань пробиратись. Аж от попав по дорозі до Холодного Яру і чую, що вже мене до смерти ніхто звідси не вижене. Під ним мабуть якийсь маґнет в землі лежить... Між цими озброєними хліборобами до мене знову вернулась надія, що ми таки досягнемо своєї мети. Побудеш тут трохи — сам не схочеш покидати...

Через декілька днів партизанські частини нашої армії були вже далеко.

І волею і неволею — став я „підданим" Холодноярської „республики". З Чорнотою ми надзвичайно здружились, що не перешкоджало нам частенько сваритись ізза яких небудь дрібниць. Після смерти Компанійця, без жадного офіційного призначення, всі признавали Чорноту начальником. „Бурлаки" і до того бачили в йому „старшого бурлаку" — ватажка. Чим ближче приглядався я до цієї оригінальної людини, тим більше приходилось дивуватись.

Цей, на зовнішний вигляд необтесаний козарлюга", показався „ходячою енциклопедією", бо посідав систематизоване, ґрунтовне знання з історії, археольоґії, фізики, літератури, фільозофії, політичної економії, до того був прекрасним ковалем і римарем: кував коней, направляв сідла. Як старшина він мусів бути більш чи менш освіченим, але з йогож оповідань виходило, що до війни він випасав табуни коней і овець на Кубанськім Чорноморі і займався рибацтвом та мисливством на Кавказі. Взагалі був надзвичайно мовчазливий, але іноді на його „находила година", в яку починав фільозофувати на якусь тему. Тільки вже тоді було йому перечити — вилається і піде.

Одного дня Андрій не показувався до самого обіду на дворі.

Іду до його келії.

Лежить на ліжку і читає якусь книжку в сап'яновій оправі.

По моїм приході кинув її і встав.

— Підем, Юрку, пройдемся по валах, а то у мене вже голова зачучмаріла — від другої години в ночі читаю...

Дивлюсь на книжку — „Критика чистого розуму" Канта. На підлозі коло ліжка зложена ціла гора книжок в роскішних оправах. Починаю переглядати: Кант, Ренан, Вольтер, Толстой, Руссо, Шекспір... Окремою скертою лежать новенькі томи творів Маркса і Енґельса, Ляссаля, Леніна, ріжна большевицька політично-економічна література.

— Де це ти набрав?

— Це — з большевицького аґітаційного потягу, а це — колишнє панське добро, — по селах за набої наміняв.

Вийшли на двір. Коло трапезної стоїть висока, суха ігуменя з двома зморщеними карличками-черницями. Козаки як раз вели через двір коней від криниці.

— Цього світ не бачив! Щоб у святу обитель, між Божі Храми — коней заводити! — гордо звертається ігуменя до своїх „адютантів" по московськи.

— Світ як світ, пані матко, а оці вали вже скоро півтораста літ як козака не бачили, а їх насипали не на те, щоб ізза них тільки Богу молитися... От що... Давно я тобі збирався сказати... Ти, пані матко, можеш собі України не любити, це річ твоя, але коли будеш про це голосно балакати — накажу спакувати твої пожитки і відправлю тебе до большевиків у Камянку. Там є „істінно рускіє люді" — з ними тобі буде веселіще...

Переходимо через господарське подвіря, через невисокий внутрішній вал і видрапуємось на високий зовнішній вал порослий лісом.

За валом, в лісі густо стоять височенні могили, деякі одного росту з деревами.

— Думаєш це ченці лежать „мирно упокоївшися“?... — повів Андрій поглядом по могилах, — братчики козаки все в боротьбі загинувші. Може і з моїх прадідів хто лежить, бо наш рід, та й майже пів станиці, на Кубань з Чигиринщини попали при Катерині. Може через це і притягає мене так ця земля...

— Підем, Андрію, обійдем валом кругом монастиря.

— Що, так вже на свою приморожену ногу надієшся? — Це ж пять кільометрів ходу. Підем в цей бік, понад ярами. Подобається мені тут... дика краса!..

З зовнішнього боку вал був ще вищий, бо попід ним йшов змілівший вже рів.

Трохи далі вал круто звернув у ліс роблючи підкову, в середині якої були сліди ще якихсь земляних споруд.

— Це щось на зразок форту, — пояснив Андрій, — отам видно гармати стояли, отам сліди великих печей з кітлами, в яких гріли смолу і окріп „гостям голови мити“ під час штурму. Хто знає коли ці вали насипали, але сучасний інженір нічого не міг би додати...

Вийшли на чоло форту. Тут вал вже йшов понад глибоким яром. Місцевість далі робить химерні хвилі і оточує монастир глибокими прірвами. Між головним валом і монастирем був ще один вал і де-не-де було видно сліди грубих мурованих стін. Завертаємо вздовж валу і знову виходимо на край господарського подвіря. Далі вал знову робить крутий поворот на право, а по яру між цими двома виступами валів виходить на гору дорога, яку я бачив, коли підїзжав до монастиря. В куті під валами стара, вже не вживана тепер криниця.

Чорнота звертає на неї мою увагу.

— Її зовуть, хто козацькою, хто гайдамацькою. Від неї залежала доля монастиря в випадку облоги. На горі води нема є тільки в ярах. Насипати вал через яр, так щоб вона залишилася по цей бік — неможливо. Але, як бачиш, виступи валів беруть її між себе і з обох боків обстрілюють підхід до неї ззовні. А з монастиря був до неї підземний хідник. Попід усім валом теж іде хідник, який має підземні виходи і до центру монастиря, і до ліса.

Ми йшли вже понад прірвою по другому виступові.

— Отам, в корчах, замаскований вхід у підземелля, до лябіринту печер, які досить добре заховались. Зараз неохота брудитись, а весною полізем — покажу тобі. Треба розвивати за собою клубок міцної нитки, бо кожна виложена дубами печера має два виходи у слідуючі, всі вони сполучені між собою, але заплутавшись можна ходити до смерти в темноті і не знайти виходу. Ми в них запас зброї переховуєм.

З тамтого боку монастиря, від валу пішов у ліс ще якийсь вал, але яку він ролю грав — не розберу. Хіба для захисту дороги, яка була прокопана до Холодного Яру, де були окремі укріплення. В лісі ще є де-не-де укріплення, які видно у свій час мали значіння. Такіж укріплення і в „Чорному лісі“, і в „Бовтиші“, і в „Чоті“, і в Суботівськім лісі; недалеко Суботова в лісі „Вовчий шпиль“, на якому ще досі стоїть козацький „Вежний дуб“, з якого видно аж на Побережжа і всю околицю. За Медведівкою, на острові серед Тясмина — Медведівський монастир; вище — укріплений Онуфріївський монастир, який стоїть на кручах над Тясмином; в Черкаськім бору — Мошенський монастир, теж фортеця, на багнах, до якого треба добиратися вузькою „Вовчою гаткою“.

Скільки праці тут положено! Наші діди не так турбувались про захист краю, як тепер...

Спускаємось з валу, щоб обійти проріз, через який я приїхав і далі йдемо вже понад другим яром, крутий схил якого, починаючись від валу, тягнеться карколомними уступами більш як на пів кільометра вниз.

Порослий лісом яр виходить ізза монастиря зліва і тягнеться десь далеко на південний схід. Внизу під нами капличка з криницею, до якої спускається покручена стежка. На протилежнім боці якісь будівлі і сад.

Питаю Андрія, що це таке.

— Шістьдесять гектарів монастирського саду і винограднику. Ченці ще насадили, а ці „божі коровки“ тепер і доглянути не можуть.

— Андрію, ти на похороні Компанійця споминав про якусь леґенду звязану з цим яром...

Він задумливо подивився вниз.

— Сядемо. Он бачиш на дні темні плями, — це багна, які не замерзають. На той бік можна перейти тільки по гатці. Мім багнами проходить поганенька річка Косарка. Серед населення заховується леґенда, що тут колись були останні перед дикими степами селища людей, яких охрестила в християнську віру якась княгиня Мотрона, або просто — Мотря. Її укріплений замок стояв на цім місці що монастир. За тою леґендою — Косарка тоді була великою рікою, яка зливалася коло Медведівки з Тясмином, а той коло Чигирин-Діброви з Дніпром. Вода в Дніпрі мала тоді стояти так високо, що турецькі ґалери свобідно плавали над Порогами і заходили Тясмином і Косаркою аж сюди для нападів на володіння княгині. У неї теж була своя фльота, для якої пристань була отут внизу і яка ходила воювати аж у Чорне Море. Одного разу, чоловік княгині, якого вона дуже любила, вийшов з цією фльотою в Чорне Море на Турків і розбивши їхповертав назад з богатою здобичею. Пересівши з залогою, яка переодягнулася в здобуті турецькі шати, на захоплену турецьку ґалеру, яка плавала скоріше від його суден, він далеко випередив своїх і перший наближався до замку. Стоячи на носі ґалери, одягнений в дорогі шати турецького паші, — нетерпляче дожидав хвилі, коли зможе привітатись з дружиною-княгинею і подати їй радісну звістку про перемогу. Але княгиня, яка стояла отут на валу, побачивши ґалеру, подумала, що це справжні Турки, які потопивши її судна наближаються до замку і важкий біль охопив її серце.

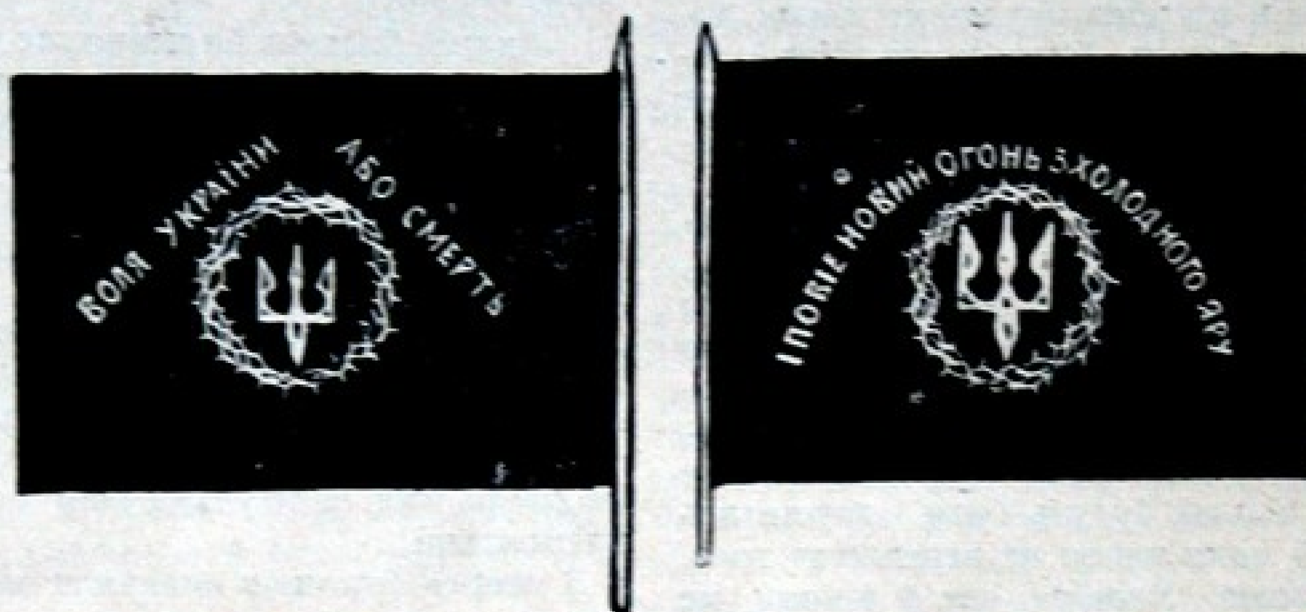
— Дайте мені лук, — сказала вона слугам, — помщусь за смерть мого любого мужа хоч на отому паші, який стоїть на ґалері.

Взявши лук пустила стрілу і попала нею в серце свого чоловіка.

Аж коли залога ґалери стала скидати турецький одяг і кричати до княгині і вояків, які готовились на валу до бою — зрозуміла свою помилку. Коли ж довідалася, що своєю стрілою вбила свого мужа — три добі нічого не іла і не пила, обливаючи його труп сльозами. Потім наказала затопити ту ґалеру на тім місці, де впала трагічна стріла, а свій замок перетворила у монастир, якого стала першою черницею та ігуменею.

Леґенда — як леґенда...

Що Косарка була більшою, про це нема мови, ще дід Гармаш з Мельників, який має тільки девятьдесять шість років, памятає, як по ній човнами плавали, але ми знаєм, що ще задовго до Володимира, купці, які плавали з „Варяг у Греки" витягали коло порогів свої човна на беріг і перетягали волоком. Знаємо також, що в ті віки

ПРАПОР ХОЛОДНОГО ЯРУ

на Чорнім Морі панували не Турки, але цю леґенду вперто обстоюють старі люди з околишних сіл як правдиву. Показують місце, де під багнами має лежати та затоплена ґалера. Навіть оповідають, що в один посушливий рік, як багна висохли — докопалися були до неї, що лежить вона до гори підошвою, яка обшита листовою міди. Може це і байка, може перекручена народньою фантазією якась дійсна подія, але іншого пояснення, чому населення називає монастир Мотриним, в той час, як він в дійсности є монастирем св. Параскеви — я не зустрічав[1]).

Деякий час ми оба сиділи мовчки втопивши очі в яру, якому народня фантазія приписувала таку ролю в минулім. Взагалі ця місцевість — святі місця для Українця. Тут зароджувалась козаччина... Недалеко, он за тим лісом, ображено Хмельницького і сповита обставинами часу — родилася Хмелівщина... Тут почалася і тут скінчилася, побувавши аж на Поділлі, — Коліївщина, і батько Максим перебував деякий час як чернець у цьому монастирі, невідомо чому Мотриному...

Ігумен його Мельхиседек, горячо помолившись, благословив ножі і шаблі на пролиття рік людських сліз і крови, винної і невинної, во імя — Волі. Поневолення, з царської ласки, селянства, — тут було найкоротше з усієї України і чигиринський „малорос" не завжди гнув покірно шию, а часто мотав нею, щоб скинути ярмо.

Яких два десятки літ назад, селянин тут подавав у ночі свій „вільний голос" на виборах гетьмана України і на старій козацькій могилі, поклавши руку на старовинну козацьку шаблю — давав клятву не зрадити і додержати таємниці.

Задуму нагло перервала коротка низка стрілів з кулемета. Я зірвався, призвичаєний до того, що стріли означають ворожий напад, але Чорнота потягнув мене за рукав черкески:

— Сідай... Це Левадний вправляється, мабуть з Люїса ворони бє в лісі... Цікавий тип... Граматики добре не знає, але нема кулемета, якого механізму він не знав би як свої пальці... Для нього кулемет — все. Ні один закоханий так коло дівчини не припадає, як він коло своїх Кольтів і Максимів. Невеликий собі, худощавий хлопець, але сила духа в нім — велитенська... Знаєш, він же у Коцура був начальником кулеметів... Любить хлопець Україну, повірив у „червону правду" і пішов боронити її під червоними прапорами. Не один Холодноярець упав від меткої кулі з його кулемета... Але коли переконався, що бореться для Москви проти своєї батьківщини — взяв на плече свого Люїса і прийшов до нас. Сидимо раз у Чучупаки у вечорі, коли заходить... Поставив кулемета в кут і підходить до столу:

— Я — Левадний. Ви мене знаєте — бо я з вами бився. Аж тепер я розібрав, що мої кулі летіли не туди, куди потрібно. Можете мене застрілити, — це ваше право, — але, коли хочете, я і вісімнацять кулеметів, які маю заховані по селах і хуторах — в вашім розпорядженні.

З початку не дуже довіряли, звичайно, але потім переконались, що хлопець прийшов зі щирим серцем.

Тепер у нас кулеметами заправляє. Дав декілька своїх, а решту, каже, дам тоді, як треба буде. У його у своїх людей цілі „арсенали" зброї, яку з своїми хлопцями позахоплював у Німців і денікінців, але зуживає її дуже обережно. Коцурові дав трохи кулеметів і набоїв, а про решту навіть не сказав. Оце недавно їздив десь під Чорний ліс, привіз нам два німецькі міномети і вісім скринь мін, — треба буде — каже — достанем ще.

---

[1]) Пізніше цю леґенду я сам чув декілька разів від селян, з незначними варіянтами.

Але ти полюбуйся яка упертість! Відбили йому праву руку — лівою навчився стріляти, і то як стріляє!

Важко одною рукою підіймати ручного кулемета, так він зняв з нього „кожух“, зпилував радіятор, зпилував де можна залізо, щоб тільки не пошкодити механізму і люфи, а не зміняв на револьвер, або карабін. І цей „обскубаний“ кулемет у його працює „як новий годинник“, і ліву руку виробив, що міцніша як у другого дві разом.. Він сам з хуторів, а в Суботові має багато родичів і взагалі Суботівці його люблять.

Таких я люблю. К чорту наш український сентименталізм. Нам потрібний не мрійний павячий хвіст, а вовчі зуби. Бо коли ми їх не будемо мати і не заставимо наших „приятелів“ шанувати їх — Україна ніколи не буде щасливою.

Я християнин і вірую в Бога, але я не згоджуюсь з Христовим заповітом підставляти праву щоку, як тобі приліпять ляща по лівій. Така засада для Українців погубна, бо маємо таких добрих сусідів, що будуть бити поки влізе і соромно їм ніколи не стане, бо бють вони нас не для розваги, а тому, що їм потрібні багацтва нашого краю.

Багато мені не подобається з того, як ми взялися до справи...

Хочеш я тобі дам почитати останні книжечки Леніна, про тактику боротьби і орґанізацію Левади. Я б усіх наших міністрів засадив на шкільну лавку вивчати їх, дописавши дещо між рядками. Нас бють без сентиментів...Але, знаєш, це — добре. І чим більше будуть бити і знущатись — тим краще. Ні один народ не переживав того, що тепер переживає Україна, але й нікому це так не йшло на користь як іде Українцеві. Це перетворить лінивого українського вола в хижого звіра, який вирвавшись колись на волю, як побачить, що хтось знову протягає до його лапу — не буде ждати, поки треба буде оборонятися, а сам буде нападати.

Уяви собі, що було би з нашими бідними ворогами, як би хоч на половині України була така Холодноярщина?

От я, маленький Андрій Чорнота, можу вдарити зараз у великий монастирський дзвін і 6—7 найближчих сіл, через пару годин дадуть десять тисяч боєвиків, дівізію війська і то війська, яке не знає полону, яке не має права на далекий відступ, бо залишає ворогові хати і родини. А скільки давала вся Україна на заклик свого уряду?

Колиб ми у цьому році перемогли, з усієї України, одні Холодноярці мали би право сказати: Ми не пустили ворога в свої хати, не годували його своїм хлібом, не дали йому своїх синів на гарматне мясо.

Андрій балакав би певно ще довго, але з церкви понеслись трівожні вдари малого дзвона.

— Ого! якась новина. Мабуть більшовиків чорт звідкись несе...

Ми зійшли з валу і побігли до монастиря.

У дворі, по діловому, без криків і метушні, йшла збірка.

З стаєн виводили осідланих коней. Запрягали тачанки з кулеметами, які по черзі оглядав Левадний, сам затягаючи в них стрічки з набоями.

Піші козаки гуртувались коло Лубенців, які на дворі вже затягували свої складні анґлійські патронташі.

З дверей будинків визирали злякані черниці.

(Продовження буде).

ОЛЕКСАНДЕР ПІВЕНЬ

До Кубанців-еміґрантів

Не знаю, хто ти, брате?
Усім ти кажеш, що — козак.
Ти деколи кубанку надіваєш,
Щоб добре знав про те усяк.
Може то й справді так!
А тільки, коли ти Кубань свою вже забуваєш
І, як обрятувать її, про те думок не маєш, —
Ти не козак!

Ти може став багатий, гроші маєш,
І добре ти живеш, їси у смак,
І деколи братам потроху помагаєш,
За що і поважає тебе всяк.
То-ж добре, коли так!
А тільки, коли ти Кубань свою вже забуваєш
І, як обрятувать її, про те думок не маєш, —
Ти не козак!

Чи може ти з конем копійку заробляєш,
Щоб цілий світ дізнавсь, який козак,
І на сідлі таке скрізь виробляєш,
Що страх бере усіх зівак.
Велике діло, якщо так!
А тільки, коли ти Кубань свою вже забуваєш
І, як обрятувать її, про те думок не маєш, —
Ти не козак!

Хоч може ти писака дуже добрий,
І про народ ти пишеш так і сяк;
А деколи в ґазетах натякаєш,
Що пращур твій січовий був козак,
То все до-діла, коли так!
А тільки, коли ти Кубань свою вже забуваєш
І, як обрятувать її, про те думок не маєш, —
Ти не козак!

Бої у Львові

в офіціяльному польському освітленні

Написав: *І. Кедрин.*

„OBRONA LWOWA" 1—22 listopada 1918. Relacje uczestników. Z wstępnem słowem Generała Juljana Stachiewicza oraz przedmową Generała Bolesława Popowicza i Profesora Stanisława Zakrzewskiego. Nakładem Towarzystwa Badania Historji Obrony Lwowa i województw południowo-wschodn. Redakcję tomu pierwszego z ramienia komisji Naukowej T-wa sprawowali: mjr. dr. Eugenjusz Wawrzkowicz, sekretarz komisji i kpt. dypl. Aleksander Kawałkowski, delegat Szefa Wojskowego Biura Historycznego. (8° st. 446) Lwów, 1933.

Перша українська рецензія на цю книжку (гл. „Діло" ч. 289 з 29. XII. 1932: „Оборона Львова", Микола Голубець) признала її переломовою появою у польській воєнній літературі, що торкається Львова з листопада 1918 року. З делікатними застереженнями щодо деяких зворотів проти-українського характеру — автор тої першої рецензії надзвичайно прихильно оцінив книжку, добачуючи в ній елементи науковости, зокремаж історично-обєктивний підхід. На превеликий жаль — не можна прилучитися до всіх отих похвал. Не нарушуючи теж освячених прав субєктивного погляду кожного критика, маємо враження, що згадана перша українська рецензія була писана після дещо поверховного перегляду обємистої книжки.

Гадаємо теж, що не повинні до нас мати жалю видавці щодо строгости осуду та ніяк не можуть закидати йому тенденційности нпр. з національних мотивів. Фірма, під якою вийшла та книжка, така поважна, що читач має право та обовязок жадати від такої книжки максимум наукових вартостей. Адже це не якась дилетантська справа; це не принагідний літературний спомин якогось-там рядового учасника історичних подій; це не є теж книжка видана заходами приватного видавничого підприємства, обовязаного завжди оглядатися на — так мовити — купецькі вартости твору. Цю книжку склало та видало офіціяльне польське „Товариство дослідів над історією оборони Львова й південно-східних воєвідств", на чолі якого стоїть командант ДОК VI ґен. Поповіч; повстало це Товариство з почину й поклику варшавського Військового Історичного Бюра, якого шефом є ґен. Стахевіч; дослідчу працю вела окрема Наукова Комісія, як орґан „Товариства дослідів", з відділами Архіву й Бюра; крім того згадане Товариство створило сітку місцевих орґанізацій на терені східно-галицьких воєвідств для збірки матеріялів; уся ця робота трівала три роки, заки перший аркуш рукопису відійшов до друку, а коштувала вона величенькі гроші. Врешті всі названі установи тісно з собою співпрацювали, мали своїх кваліфікованих звязкових та спільно за перший плід своєї праці своїми підписами взяли відповідальність. Не диво, що до такої книжки читач мусить мати величезні вимоги: не пересічний і випадковий читач, а той, що 14 літ ждав поважної офіціяльної, єдино з польського боку авторитетної реляції про львівські бої. З жалем такий читач мусить ствердити, що тої реляції він і нині не дістав.

Мабуть редактори чи видавці самі це відчували. На обгортці читаємо теж, що це „джерела до історії боїв за Львів і південно-східні воєвідства 1918—1920, том І". Якщо це лише „джерела", то воно книжку й її видавців та редакцію дещо оправдує. Але лише дещо. Бо ось читаємо два вступи, оба підписані найвищими військовими достойниками, та в обох находимо яскраві суперечности в характеристиці тих „джерел".

Отже ґен. Стахевіч заявляє ось що: „...Зібрані (в цьому томі) реляції людей, які живуть, яким можна було ставити питання та кермувати їх відповідями (підкреслення наші — І. К.). Річей, які є у цьому томі, не найде історик в ніякій бібліотеці, ніякому архіві... Тільки завдяки пляновій праці, що полягала на віднахідці осіб, які справді мають щось сказати, як актори історичних явищ, можна було осягнути такі висліди. Така метода доходити до живих джерел історичної правди зробила те, що реляції, які складаються на зміст цього твору, засадничо ріжняться від щоденників і споминів, писаних без керми або оголошуваних по смерти авторів... Зусилля звести тих людей на спільний науковий ґрунт, не пішло надармо. Показалося, що при добрій волі можна... взяти участь у праці над відшуканням історичної правди..."

Іншими словами: керманич Військового Історичного Бюра стверджує рішуче, що це твір дбайливо пляново систематизований, що його зміст має наукове підложа, що референти листопадових подій не могли казати на тих сторінках, що їм подобалося і про що подобалось, що це збірна праця, зроблена по точно означеному й послідовно переведеному пляні. Таке виходить з тексту сторінок VIII. і IX.

А на сторінці XV. читаємо ось що: „Як засадничою напрямною при збиранні реляцій ми кермувалися залишенням авторам повної свободи вислову... За зміст поодиноких реляцій, за представлений у них фактичний стан, за всілякі освітлення й опінії, несуть відповідальність автори. Наукова Комісія обмежилася супроти змісту надісланих творів виключно до ролі видавця..."

Під цими словами підписані ґен. Поповіч, як голова Головної Управи „Т-ва дослідів" і проф. Закшевський, як голова Наукової Комісії. Іншими словами, вони ствердили, що книжка п. н. „Оборона Львова", це механічно поруч себе

покладених 8 воєнних споминів. А що тих 8 осіб це — як згори заповідає ґен. Стахевіч — „люди, які підчас подій стояли на яскраво протилежних собі становищах, у рядах взаємно собі ворожих політичних або формацій-них таборів“ — то й реляції тих 8-ми авторів у цілій низці суттєвих спірних точок є собі взаємно суперечні, ба навіть навіяні духом — скажімо — не надто великої взаємної приязни. Таким робом маємо там не одну, а 8 „історичних правд“. Випускати з неї одну правду може справді лише редакція, що відноситься до зібраного матеріялу, як суддя до зізнань обвинувачених і свідків. Однак у даному випадку видавці й редактори, замісць скласти один синтетичний, авторитетом фірми Військового Історичного Бюра скріплений опис подій з вирішенням усіх спірних моментів — даючи віру одним та відкидаючи інші відомости,— воліли видати друком книгу сирого матеріялу, з якого посторонній читач ніяк „історичної правди“ доглупатись не всилі.

Не знаємо, який другий том прийде у черзі „Джерел до історії боротьби за Львів“ ані теж в якому часі це станеться. Не знаємо теж загального пляну видавничої праці „Т-ва дослідів над історією оборони Львова“ і чи в тому пляні взагалі передбачено скласти синтезу всіх тих відомостей, які можна добути з архівальних і живих джерел історії львівських боїв. Тому не можемо пересуджувати вартости діяльности польського Військового Історичного Бюра й „Т-ва дослідів над історією боротьби за Львів“ — після її завершення, в її остаточних підсумках. Покищо, на підставі того І. тому, що появився під назвою „Оборона Львова“, стверджуємо, що організаційно — видавничий розмах, ширина редакційної підготовки, авторитет високих фірм і імен та весь шум, який попередив появу цієї книжки, — історично-наукової вартости книжки не виправдують.

*

Нас, очевидно, у першій мірі цікавлять безпосередні звороти під адресою Українців. Коли маємо до діла з книжкою науково-історичного характеру, на таку тему, як бої за Львів, то першою нашою річчю було ствердити, якими українськими джерелами ця книжка покористувалась. І ось з великим здивуванням прочитали ми зараз на вступі: „...У нинішній порі історичні досліди у цій ділянці шкутильгають через бідність польських матеріялів і майже повну відсутність українських архівальних джерел“. Ці джерела безумовно існують: про їх існування не знав лише автор тих слів (ґен. Стахевіч), коли їх писав. З таким самим здивуванням читаємо у „Передмові“ ґен. Поповіча таке: „Впродовж десятиліття появилося у польській літературі кількадесять публікацій, присвячених цій проблемі. Крім кількох дрібних причинків, вони не мають обєктивного характеру, наукового представлення цілости чи хочби фраґментів подій. Величезну більшість у цій літературі складають твори характеру спогадів і записок, за якими йдуть найріжнородніші популярно-пропаґандивні видання. Подібно представляється українська література, з тою ріжницею, що публікації другого типу (себто популярно-пропаґандивні. — І. К.) займають там перше місце так під оглядом скількости, як теж вкладеного в їх обробітку зусилля...“ Коли зважити, що „Оборона Львова“ появилася наприкінці 1932 року, з датою уже року 1933, а монументальні „Листопадові дні“ О. Кузьми, оперті на оригінальних документах Начальної Команди, в 1931 р., і що у тому українському творі поданий подрібно довгий список джерел, з яких автор користав, а між ними у вступі виразно згадано про найбільш авторитетний український архівальний матеріял, — то далебі не годиться так-собі з легкої руки в той спосіб характеризувати українську воєнно-історичну літературу!

Книжки Кузьми та взагалі якоїнебудь поважної української літератури про листопадові дні не знає ні один із авторів, яких спомини склалися на „Оборону Львова“. Вправді в одному (єдиному у цілій книжці!) місці пполк. проф. Якубський згадує про „Листопадові дні“ при аналізі даних про чисельність українських збройних сил у Львові (стор. 223), але поруч із цим покликується на книжечку Кренжаловського: ця остання книжечка вдостоїлася теж найбільше уваги авторів „Оборони Львова“, як єдине для них українське джерело! Який яскравий доказ повного незнання української літератури до тої справи та незорієнтованости, які твори тої літератури мають науково-історичну вартість!

Незнання української літератури мститься теж на дальшому фальшуванні історичної правди такими леґендами, як про „перфідну політику Австрії“, яка полякам „накинула“ українську владу (стор. 117). Не знаємо теж, чи зискує історична правда на реляціях про „щораз більш необуздану солдатеску“, яка гуляла „в рускім Львові“, „де стріляли не лише до мущин, але й нелітніх хлопців та жінок...“ (стор. 175). А вже рішуче мусимо запротестувати проти таких епітетів, як „найлінивіший з усіх словянських племен рускі хлоп“ (!), з якого „вироджується кровожадне звіря, жадне залити у потопі крови свої соціяльні кривди“. Такою примітивною — вульгарною фразою — вправся один дипльомований полковник, та ще й професор університету і доктор, з характеристикою української революції! Рішуче мусимо запротестувати проти висловів про „чернь Петлюри“: якщо автор забув, що та „чернь“ була для Польщі й її армії союзницькою армією, то не вільно було забувати цього редакції книжки, яка ніби має досліджувати історичну правду та претендує на назву твору з науковими вартостями...

Щоби доказати, що ми не дошукувалися у книжці „Оборона Львова“ лише таких моментів, на які можна скочити, стверджуємо, що маємо там теж такі звороти про українських вояків, яких досі не бувало у польській літературі. Читаємо нпр. про лицарство і джентельменство Усусусів, ба навіть з отвертою заявою, що „з нашої (польської) сторони замало підкреслювано

їх джентельменство“ і що „однаково рівною міркою чести ми не відплачували Усакам“; після того польський старшина наводить конкретні приклади, коли польські старшини зломили слово чести, завдяки якому визволилися з українського полону. Цікава річ, що той самий автор, виступаючи в обороні „чести і віри“ Українських Січових Стрільців, уважає правильною методою тієї оборони такий зворот: „...пізніші варварства люди скидали взагалі на рахунок розхрістання, загально пануючого в українському таборі...“ (стор. 234). Не знаємо, чи колишні, нині живі чи мертві, Усусуси вдячні авторові за оборону, прикрашену такими квітками.

*

Третю частину цих наших уваг хотілиб ми присвятити подрібному розглядові поодиноких споминів, що творять зміст книжки. На жаль, розміри одної рецензійної статті на це не дозволяють. Зазначимо лише, що у книжці „Оборона Львова“, при всіх її хибах і недостачах, про які вище згадано, — справді чимало цікавого матеріялу. Не всі спомини стоять на однаковому рівені. Найслабшим і найменш вартісним — перший нарис пполк. Кароля Бачинського: „Спогади з часу оборони Львова“. Оперування такими загальниками, як „відповідна скількість людей“, „одної ночі“, „здається“, „здебільша“ і т. д. — дуже прикро вражає у військового автора. Сила цікавих подробиць у кількох дальших нарисах: нпр. про перипетії з головним двірцем, про вартість польсько-українських переговорів в ріжному освітленню, про грабіж грошей польською залогою на гол. почті, про сварню за авторство оперативного пляну з 20. листопада 1918 р., про фанфаронаду й „геройства“ Мончинського, про відомі події у жидівській дільниці на всі лади вибілювані й замазувані... Комічно вражають крутійства Мончинського та його реклама „Польських Військових Кадрів“, як могутньої конспіративної польської військової орґанізації у Львові, яку інші тодішні фактичні керманичі польської військової акції вважають фікцією, видумкою „бриґадіера“...

Книжка всетаки цікава. Українським дослідувачам історії боїв за Львів прочитати її необхідно.

І. Кедрин.

* * *

У попередньому числі „Літопису ЧК.“ за місяць січень ц. р. трапилось у статті „Польський ґенерал про львівські леґенди“ кілька прикрих друкарських помилок. М. ін. ґен. Роя живе нині „скромно“, а не „окремо“. В 14-ім рядку згори, 1 шпальта 21 стор., після слів „І лише ті, які...“ пропущено присудок „чули“... У 10-ім рядку з долини (1 шпальта стор. 21) після слів „про відносини“ пропущено слово „у“ (Польщі); в 10-ім рядку згори 2 шпальта 21 стор. після слів „в ендецькому“ пропущено слово „таборі“. Автором тої статті є І. Кедрин, а не А. Кедрин.—Справляючи ті помилки Редакція просить вибачення за них у ш. читачів та ш. автора.

Берестейський мир
і українці-полонені у вецлярському таборі

Написав: *Омелян Терлецький.*

Довгий полон так докучив українцям-полоненим, що вони мали передовсім одно на думці: поворот до дому, на Україну. Більше свідомі й рухливіші громадяни раді були дістатися там чим скорше ще й тому, щоби могти взяти участь при будуванню української Республики. І тому зрозуміло, що, коли до табору прийшла звістка про мирові переговори в Берестю між Україною і осередніми державами, то це викликало в таборі велику радість. А звістка про заключення мира в Берестю викликала просто надзвичайне захоплення. Наші громадяни зібралися зараз на одній площі табору, де один полонений, Дончак виголосив промову а орхестра „Товариства ім. Лисенка“[1]) відіграла український гимн. Під вражінням цього зібралася Народня Рада[2]), яка ухвалила відповідні адреси до Центральної Ради на Україні та до „Союзу Визволення України“.

Це була хвиля незвичайно гарна в життю громади. Мир осередніх держав з Україною і признання ними Української Народньої Республики було сповненням цих ідеалів, якими жила українська громада від часу її повстання у вецлярському таборі.Але зараз опісля ця радість була попсована тим, що московські більшовики війшли на Україну і до табору прийшла телеґрама від української, мирової Делеґації, що полонені йдуть у розпорядження українського правительства і вісімсот їх з кожного табору має оружно стати в обороні України.[1])

Що така вістка мусіла потрясти цілою громадою, це зрозуміле. Відразу стало ясним, що берестейський мир, яким дуже врадувалася громада, не був ще взагалі миром для України. Наших громадян не чекав спокійний поворот до рідного краю, а тяжкі завдання. Очевидячки, що це випровадило громадян з рівноваги й викликало

[1]) В таборі існувало таке Товариство.

[2]) Це була найвища верховна влада для справ полонених, вибрана українцями-полоненими.

[1]) А було таких таборів три: в Раштаті, у Вецлярі і Зальцведелі.

в них нервовий стан. Це показалося зараз на нараді січовиків[1]) і таксамо на вічу, уладженім дня 12. лютого 1918 р. Січовики не могли з тим погодитися, що розпорядок мирової Делегації, яким віддавано їх під команду українських старшин, присланих сюди з офіцерського табору в Ганновер — Мінден, нехтував їх січову організацію. Тай полонені-українці покликувалися на те, що всяка військова власть мусить бути виборною, відповідно до того, як це голошено тай практиковано в Росії і на Україні. І тому щойно по довших нарадах вони нарешті згодилися сповнити приказ української мирової Делегації. Тоді рішило цих 800 людей, не зовсім добре дібраних, бо на те не було часу, виїхати на Україну. Дня 15. чи 16. лютого вони дійсно виїхали з табору.

ня. Не можна-ж забути цього, що ці люди, яким давано зброю в руки, були перемучені довгим полоном і почувалися фізично вичерпаними. Але, як би там не було, вже сам факт, що полонені рішилися на таке діло, свідчить про них якнайкраще. Це був наслідок просвітної роботи веденої „Союзом Визволення України" в таборі.

І колиб поставити собі питання, які остаточні результати дала просвітна робота у вецлярському таборі, то відповідь на те буде заразом і для раштатської громади.[1])

Очевидячки, що при такій відповіди треба у великій мірі узгляднити вплив російської, а передовсім української революції, але можна всетаки відділити те, що саме було наслідком просвітної роботи в цих двох таборах.

ДЕФІЛЯДА СИНОЖУПАННИКІВ У КИЄВІ ПО ПРИЇЗДІ З НІМЕЧЧИНИ

Виїзд так багатьох людей з табору, а між ними майже всіх найвизначніших членів громади, відразу змінив життя громади у вецлярському таборі. А коли з початком березня 1918 р. виїхав другий відділ громадян (оба ці відділи називано „козацькими"), зложений з 1200 людей на Україну, то тим способом виїхало майже все те, що було найсвідоміше взагалі в таборі й на робітничих командах.

Найважніша часть громади була вже на Україні, де вона мала оружно боронити Українську Народню Республику. Як вона це завдання сповнила, це належить уже до історії визвольного руху на Україні. Але в хвилі, коли оба ці козацькі відділи відізджали, не можна було сподіватися якихось дійсно реальних користей з обох цих відділів. Узброєні „козаки" приходили на Україну національно й політично освідомлені, їм лежало на серці добро України, але чи вони могли бути здатні до збройної акції, то це було велике питан-

[1]) В таборі була січова організація.

Безперечно, що українська революція найбільше причинилася до того, що українське, національне почуття дуже поширилося між масою полонених, але коли воно було більше обгрунтоване й опиралося на певних підставах, то це наслідки передовсім просвітної роботи, веденої до часів революції в таборі. Це можна було зараз пізнати по тім, що було брати під увагу людей, які щойно під впливом української революції стали українцями і порівнати їх з цими людьми, які вже перед цією революцією себе українцями почували тай взагалі з людьми, які перейшли в таборі школу національного виховання і організації. Ці люди, це та найцінніша часть українських громад у таборах полонених. Це люди, які вже ніколи не можуть стати „фараоновими невільниками"[2]). Для них ясно, що вони нічим не гірші від інших людей, що український нарід має право домагатися

[1]) Пор. „Історія української громади в Раштаті". 1—429 ст.

[2]) Пор. з листу Ол. Скорописа до автора в „Історії української громади в Раштаті", ст. 13—18.

того, що й інші народи. З цього вийшов у їх погляд, що тільки демократичний лад є таким, що приносить із собою забезпечення людських прав як одиниці так і громади. А що такий лад дасться найліпше перепровадити, якщо народ має політичну незалежність, то справу незалежної, української держави, демократичної республіки уважали ці люди політичною конечністю.

А поставивши собі такі ідеали, ця найсвідоміша частина українців-полонених нетільки погодилася з існуванням держави, як такої, але вважала її корисним і конечним чинником у життю народів. Коли ці люди прийшли до табору, то вони інакше не ставляли себе до держави взагалі, як тільки неґативно. Це було очевидячки наслідком того, що вони мали до діла з царською Росією. Але, коли вони зрозуміли наслідком просвітної роботи, що не кожна держава мусить так виглядати, як Росія і, що українська держава дасть демократичний лад, інакші суспільні відносини і самостійний розвиток національної ідеї, тоді стало їм ясно, що до держави, як такої, треба ставлятися позитивно, а ціла річ у цьому, щоби ця держава була збудована відповідно. Наслідком того уступив цей песимістичний настрій полонених, що його було видко в перших початках просвітної роботи по таборах, а на його місце виступив у деякій мірі оптимізм, який казав надіятися ліпшої долі для українського народу і для людства взагалі.

Разом з тим навчилися полонені дивитися на справи ясно й критично. Не було вже цього хоробливого фантазування у наших людей, яке було наслідком їх песимістичного настрою і було для них психічною конечністю, щоби цими фантазіями могли на хвилю відігнати песимістичні, чорні думки. Громада українців-полонених стала під духовим оглядом здоровшою.

Таксамо розвинула у себе найсвідоміша часть громади чисте, національне почуття і позбулася (з малими виїмками) доктринерства, яке заставляло людей дивитися все тільки на ціле людство, полишаючи на боці український нарід. Національна і політична самостійність українського народу вважалася ними одним з фактів, якими може виказатися людство на шляху свого поступу.

Що усе те було можливим, що в українській громаді вецлярського табору, таксамо як і в обох других таборах: раштатськім і зальцведельськім були люди з такими поглядами, то це було наслідком просвітної роботи, яку перейшли наші громадяни в усіх трьох таборах. Духова пожива, яку вони дістали в таборах, наслідком ведення просвітної роботи витворила їх світогляд, а наука орґанізації практичним способом навчила їх, що таке громадське життя.

Одно й друге, цінні здобутки, які принесли ці громадяни на Україну з собою. А коли так, то історія української громади у Вецлярі зістанеться все частиною нашого національного визвольного руху.

Історія 8-ої Галицької Бриґади

(давнішої „Ґрупи Рудки“ або „Ґрупи Гофмана“).

Написав: ***Д-р Іван Карпинець.***

II.

УТВОРЕННЯ ОПЕРАЦІЙНОЇ ҐРУПИ В РУДЕЧЧИНІ ТА ЇЇ БОЇ ДО 15. V. 1919 Р.

а) ВСТУПНІ ЗАМІТКИ.

При кінці першої частини „Історії 8. гал. бриґади“ (в числі за грудень 1932 р.) зазначили ми, що Рудеччина до другої декади січня 1919. р. не змогла сама утворити поважнішої боєздатної частини, ані забезпечити себе якслід від евентуального наступу Поляків. І якщо українська влада задержалася в ній до січня, то це було внаслідок сприяючих обставин та енерґії кількох людей, які змогли опанувати небезпечну ситуацію, яка кілька разів витворювалася.

Коли поглянемо щераз на це, якими силами, духовими й матеріяльними, Рудеччина тоді розпоряджала, то побачимо, що мимо пожертвування з боку місцевої інтеліґенції й загалу селянства, тяжко було щось більше зробити. Наладнано адміністрацію повіту, забезпечено лад і порядок, переведено правильний побір, який дав досить багато людей Армії, наладнано доставу харчів для Самбірщини й Дрогобиччини та й утворено невеликий військовий відділ (скріплений відтак сотнею зі Самбора), який робив враження, що в Рудеччині є якесь військо; цей відділ — при малому чисельному стані польських відділів, був все-ж таки для них перепоною в їх операціях. Коли би в Рудеччині були якісь військові маґазини зі засобами зброї, то може би була повстала якась більша частина вже в перших тижнях української влади. А так брак воєнного приладдя, був одною з причин, що такий більший відділ тоді не повстав; це була-б, так сказати-б — матеріяльна причина.

Але була ще й друга причина цього, може навіть важніша, як перша, а саме та, що старшини, які в Рудеччині розвивали свою діяльність, не були фахівцями у воєнному ремеслі, та що бракувало їм широкого погляду на справи й розмаху в акції. Але це була хиба не тільки Рудеччан; вона ціхувала більшість наших тодішних провідних людей так в Армії як і на ріжних ділянках державної адміністрації та в політиці.

Вже сам факт, що в Рудеччині, в момент боїв

Ґен. КРАВС
командант III. корпусу У. Г. А.

у Львові, горстка інтелігентних людей, що утворила „Українську Повітову Військову Раду“ в Рудках, поставила собі за завдання передусім забезпечити в повіті лад і порядок, свідчить про брак ширших поглядів та нерозуміння ситуації. Але може це змінилося пізніше? Ні! Забезпечення ладу й порядку в повіті домінувало над усіми іншими цілями. А наслідки цього були такі, що навіть тоді, як вже розпочалися бої і на інших відтинках поза Львовом, та в близькім сусідстві з Рудеччиною, рудецька команда не здобулася на те, щоби переорганізуватися з команди міста й повіту в оперативний штаб боєвої формації і зосередити увагу на операціях так, щоби могти не тільки оборонитися від наступу польських частин але й самому провадити зачіпні операції. А тоді цілком певно був би й у повіті лад і порядок, бо ніхто не наважився би виступити проти влади, яка має опертя в добрій боєвій частині, тимбільше, як ще й з зовні ніхто не відважується нарушувати цей порядок. До цього треба було змінити ціль існування команди саме у згаданому напрямі, а тоді було-б можна й роздобути більше зброї з сусідних повітів.

Третя хиба — це нерозуміння, що тільки при використанні всіх сил інтелектуальних і матеріяльних цілого громадянства, якого увагу звернеться на найважніший напрям — можна щось осягнути. Рудеччани, подібно як і громадяни інших повітів, замало звертали уваги на військові справи, бо військові чинники не зацікавили до глибини всіх громадян цими справами й не старалися дуже про те, щоби кожний, а принайменше всі інтеліґентні одиниці, уважали за свій обовязок дати добровільно й охотно максімум зі свого знання, досвіду й праці.

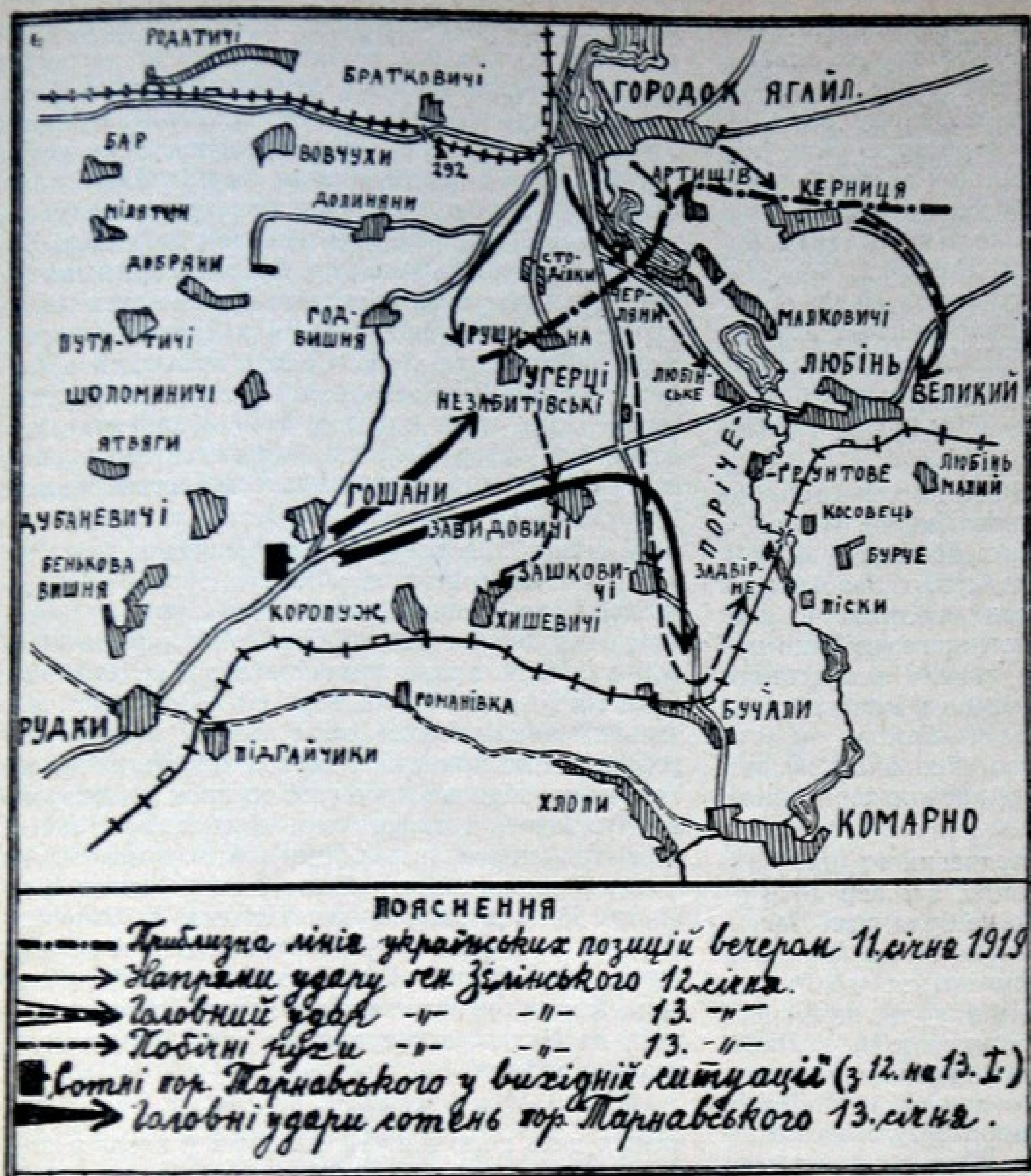
Ці, тоді загально-українські хиби Рудеччан доводили час від часу до грізних ситуацій. Така третя з черги небезпечна ситуація витворилася в Рудеччині з початком другої декади січня 1919. р. Однак цим разом мала вона дуже далекосяглі, додатні наслідки. Про цю грізну ситуацію й про ці наслідки будемо саме тепер говорити.

б) ПОДІЇ, ЩО ПРИСПІШИЛИ УТВОРЕННЯ В РУДЕЧЧИНІ ОПЕРАЦІЙНОЇ ГРУПИ.

1. Офензива ґен. Зелінського на Любінь Великий 12—13. І. 1919*). В часі зглядного спокою, який запанував на рудецькім відтинку по операціях Сопотніцкого аж до 11. січня 1919. р. включно, нічо не віщувало, що в Рудеччині повстане сильна операційна ґрупа проти Поляків, та що тут незабаром розіграються такі далекосяглі операції, що могли рішити вислід війни в українську користь. Чи в Начальній Команді думали тоді, як важним є цей відтинок фронту? З него-ж можна було найлекше перепровадити операції для перервання залізничого шляху Львів—Перемишль та відрізання Львова від заходу, що було-б мало дуже далекосяглі наслідки. Нам здається, що як в Начальній Команді й звернули пильнішу увагу на рудецький відтинок, то це могло статися десь може з кінцем першої декади січня (1919. р.), так коло 7—10. На те могла-б вказувати ця обставина, що 14. І. зачали прибувати до Рудок ешелони „Гарматньої Дніпровської Бриґади“; прикази, що спрямували цю бриґаду на рудецький відтинок, мусіли вийти на кілька днів скоріше, отже ця обставина вказувала-б на існування деяких плянів в Начальній Команді, звязаних з Рудеччиною, вже в першій декаді січня. Але це спрямування артилерії в Рудеччину могло спочатку бути тільки виповненням обіцянки шефа штабу Армії, полк. Мишковського, яку він дав з кінцем грудня делеґації Рудеччан і Самбірян, а про яку ми згадували в попередній частині, без вязання з цим ширших плянів. А фактичне зацікавлення Начальної Команди Рудеччиною могло наступити щойно в часі польської офензиви, започаткованої 12. січня.

Командуючий польськими військами у Східній Галичині, ґен. Розвадовський, постановив був заняти з Городка Ягайлонського і Мшани українську лінію Любінь—Ставчани, а відтак другу лінію Щирець—Пустомити, в надії, що коли вдасться йому рівночасно наступ зі Львова на Сокільники, то зможе українські війська окружити. Офен-

*) На основі: А. польських праць: **Hupert Witold: „Walki o Lwów“**; 2) **Sopotnicki: „Kampanja polsko-ukraińska“**; 3) **M. B.: „Rudki pod okupacją ruską“** Б. 1) Рукопису Д-ра Верґуна: „Причинки до історії 8 бриґади“; 2) устних інформацій п. інж. Григорія Йовика; 3) власних спостережень автора.

ОРІЄНТАЦІЙНИЙ ШКІЦ ДО ПОДІЙ 12 І 13-ГО СІЧНЯ 1919 Р.

зива мала розпочатися 11. січня, але з незнаних причин розпочалася 12. січня (Hupert: „Walki o Lwów", 152—153). Причиною, що Розвадовський не розпочав офензиви 11. січня, могло бути те, що на дворі цілий день була дуже сильна мрака.

Польські сили були значні, бо польська начальна команда спрямувала більшу часть відділів, утворених в Конґресівці і на чисто польських землях, у Східну Галичину. На 25 км відтинку від Львова аж по Городок Ягайлонський сконцентрували Поляки понад 10.000 крісів, около 80 скорострілів, 400 їздців і 34 гармат. Ці сили були поділені на три, майже рівні ґрупи. Городецькою ґрупою командував ґен. Зелінський. Ця ґрупа числила в боевім стані 142 старшин, 2.236 стрільців (разом з кавалеристами, яких було 3 чети), 40 скорострілів і 16 гармат. Мимо так значних сил у Поляків, ця їх офензива не мала великих успіхів. Їх дві ґрупи в околицях від Львова на захід по Мшану-Бартатів мусіли під натиском українських частин перейти до дефензиви, а тільки ґрупа Зелінського мала деякі успіхи. І саме операції цьої ґрупи наробили великого шуму в Рудеччині й порушили ріжні українські команди від Рудок аж по Хирів з одної а по Стрий і тодішний осідок Начальної Команди з другої сторони.

Українська боева лінія на полудне й полудневий схід від Городка, перед польською офензивою, йшла від Угерець Незабитівських—Рущини на схід до Черлян, Артишева й Керниці. Всі ці місцевости заняли українські частини ще в грудні, зараз по закінченню операцій ґрупи Сопотніцкого, що ми вже згадували й тримали їх до 12. січня 1919. р. Керницю тримала сотня чет. Ліщинського, яка 21. листопада 1918. р. обсадила була Завидовичі, відтак Угерці Незабитівські а пізніше котресь інше село в цих сторонах (може Черляни або Малковичі). До Керниці прибула вона 28. XII. 1918. р. Попереднє її місце (?) заняла сотня чет. Станислава Качмарського. На відтинку Угерці Незабитівські --- Мальованка була рудецька сотня командою чет. Григорія Йовика. Разом українська обсада відтинку Угерці Незабитівські — Черляни - Артишів - Керниця могла виносити менше як 800 крісів з якоюсь незначною скількістю скорострілів; гармати як були, то хіба десь в Любіні Великім, в якім певно були й якісь піхотні частини.

Ґен. Зелінський, розпочинаючи свою офензиву, мав проти себе значно слабші українські сили, які до того й не мали, здається, спільної команди, бо прим. рудецька сотня підлягала команді в Рудках; інші здається команді „Ґрупи Щирець".

12. січня, ґен. Зелінський, по боях під Рущиною (коло Угерець Незабитівських) і Керницею, дійшов тільки до лінії Угерці Незабитівські—Черляни—Малковичі, зі стратою 9 забитих і 53 ранених (це було 3 проц. його ґрупи). Тим самим не виповнив він цього дня поставленої йому задачі, здобуття Любіня Великого, через що ситуація двох інших польських ґруп (на схід від нього) була дуже тяжка

Українські частини, як подає Гуперт, втратили тоді 3 скорострілі. Кілько було вбитих і ранених по українській стороні, не знаємо. З Рудеччан згинув тоді в Черлянах бл. п. хор. Михайло Берестський, родом з Купнович Старих. Сотню чет. Кач-

марського розбили Поляки майже зовсім. Що сталося зі сотнею чет. Ліщинського, не знаємо. Рудецьку сотню в Угерцях Незаб. і тим разом розбили при помочі окрилення зі заходу від Годвишні. Вона втратила один скоростріл. (Всіх скорострілів мала 2 або 3). Внаслідок великої мраки частина людей розбіглася, частина подалася в напрямі на Рудки, а частина (около 60 людей) з чет. Йовиком подалася в напрямі Комарна. Чет. Йовик, дійшовши до залізничого шляху Львів—Самбір, хотів навязати телефонічно контакт з якою командою, та не дістав жадної відповіди й подався до Комарна. Звідтам повернула ця горстка стрільців до Рудок на санях. Інші розбиті частини подалися також назад.

На другий день, це є 13. січня, поновив ґен. Зелінський свої наступи й заняв Любінь Великий, здобуваючи його в подібний спосіб, як 25. XII. 1918. р. Сопотніцкий. Праве крило Зелінського заняло десь в передполудневих годинах Поріче Любінське й Завидовичі, а чети кавалєрії, що посувалися в напрямі Комарна, заняли село Зашковичі та зблизилися до с. Хишевич; вони дійшли й до залізничого шляху Львів—Самбір, на полудне від Хишевич, та його в кількох місцях (щось у шістьох) ушкодили, висаджуючи шини в місцях споєнь у воздух.

В Рудках вже десь в полудневих годинах 12. січня знали про грізну ситуацію, але зарадити їй команда не вміла, а властиво не було чим. Настала паніка, яка проявилася сильно на другий день, на вістку, що Поляки наближаються до Рудок, хоч саме тоді вже пороблено заходи, щоби зліквідувати загрозу. Автор брошури п. з. „Rudki pod okupacją ruską“ пише про цю паніку так: „W dniu 13 stycznia gorączkowy ruch w Rudkach. Cały komisarjat powiatowy zebrawszy manatki, uciekł. Wyjechali z pośpiechem Maritczak i uriadniki, poczmistrz Janowski z aparatem telegraficznym, tudzież działacze ukraińscy. Wywieziono zapasy żywności, ubrania, broń i. t. p. Dla wojska, stojącego załogą, zarządzono pogotowie. Zapowiedziana wielka zabawa na zakończenie starego roku u Rusinów nie odbyła się. Trwało to jeden dzień, poczem powrócili nasi przyjaciele na swoje stanowiska“. (стор. 13).

І дійсно положення було грізне; дорога Полякам на Рудки стояла отвором. Вправді ст. дес. Андрій Лопадчак з угерецької сотні чет. Йовика, що відступив з Угерець Незабитівських з кількома стрільцями й з одним або двома скорострілами в напрямі на Рудки, обсадив дорогу десь за Гошанами, але це була смішно мала сила, яка-б не була здержала Поляків. Години української влади в Рудеччині були вже почислені.

2. Рудеччина підчинена полк. Кравсові. Поміч і ліквідація небезпечної ситуації*). На щастя про грізну ситуацію в Рудеччині довідалася „Ґрупа Хирів“ під командою тоді ще полковника Кравса (команда містилася на ст. Глубока, на лінії Самбір—Хирів) а певно й інші, вищі команди, аж по Начальну включно. Упадок Рудок був би загрожував Самборові а тим самим і задам „Ґрупи Хирів“. Тому полк. Кравс ,як тільки довідався про грізну ситуацію в Рудеччині, вислав зараз на поміч дві сильні, бойові сотні під командою пор. Антона Тарнавського, з наказом ратувати ситуацію. Сотні належали до куріня сотника Осипа Станіміра, який то курінь складався зі сотні У. С. С. та з двох сотень давнього австрійського 95 полку піхоти з Чортківщини. Сотні мали числа 5, 6 і 7. Командантом 5. сотні був четар Караван, командантом 6. сотні пор. Тарнавський а командантом 7. сотні був пор. Іван Вовк(?).

12. січня 1919. р. курінь сот. Станіміра був в резерві, а сам командант, або був хорий, або десь поїхав в службових справах. Нагло курінь, а зглядно тільки дві його сотні зістали заалярмовані до відізду. Полк. Кравс покликав пор. Тарнавського, який заступав сот. Станіміра, назначив його тимчасовим командантом обох сотень та дав йому особисто такі прикази й диспозиції: Зазначив, що Рудеччину піддано його (себ-то полк. Кравса) командуванню, однак, що там діється, того він не знає; головно не знає, якими військовими силами Рудки розпоряджають. Одно є тільки знане, а саме, що Рудкам загрожують Поляки, які сконцентрували на тім відтинку поважніші сили й є в маршу на саме місто Рудки. Пор. Тарнавський дістав приказ заваґонувати зараз обі сотні і негайно удатися до Рудок, а ситуація на місці вкаже йому, що має робити.

Обі сотні зараз відіхали, а в Рудках виваґонувалися десь коло півночі 12. січня й зараз розпо-

Пор. АНТІН ТАРНАВСЬКИЙ

*) На основі: А. 1) Опомину п. Мр-а Антона Тарнавського, написаного для автора в 1932 р.; 2) устних інформацій п. Омеляна Верхоли й п. інж. Йовика. Б. 1) Ґен. Омелянович Павленко (Старший): „Українсько-польська війна 1918—1919“; 2) джерел, наведених вище в 1. уступі. — Автор щиро дякує п. М-рові Антонові Тарнавському та ще раз складає подяку пп. інж. Григорієві Йовикові і Омелянові Верхолі.

чали акцію. Про це оповідає пор. Тарнавський так:

„Прибувши до Рудок, застав я в команді хаос. Ніхто нічого конкретного не знав, лише те, що ворог є десь коло Гошан. З огляду на те, що фронт „мав“ десь тягнутися на півночі повіту і там десь мали бути військові частини цього повіту, заходила потреба навязати з тими частинами контакт, тимбільше, що після інформації місцевої команди, Поляки мали перервати „фронт“ і знаходитися від сторони Гошан в маршу на Рудки. Я рішився приняти за підставу до дальших операцій місцевість Гошани, бо в тім місци шоса роздвоювалася й вела на північ до Городка та на схід до Любіня і Львова, та опанувавши цю місцевість, я мав надію з одної сторони здержати наступ на Рудки, а з другої сторони я міг наладнати звязок з рудецькими частинами, розглянутися в положенню і щось конкретного рішити“.

„Як задумав, так і зробив“—пише дальше пор. Тарнавський. „Негайно по виваґонуванню куріня і по засягненню інформацій, курінь подався в боєвім порядку шосою в сторону Гошан. Під Гошанами, в місці, де шоса розходиться на північ і схід, курінь остановився. Розіслано розвідки в сторону Шоломинич, Угерець Незабитівських, Коропужа, Хишевич і Завидович. Незабаром донесла розвідка, що польські кавалерійські розвідки крутяться між Хишевичами а Бучалами та на північнім сході від Гошан. В короткім часі ті кавалерійські стежі, які видко прямували на Рудки, наткнулися на наш курінь під Гошанами і по короткій перестрілці оставили в наших руках перші трофеї в виді кількох кавалерійських крісів і щось около 4 коні.“

„Того самого дня донесли наші стежі, що польська піхота в силі около одного куріня концентрується між Угерцями Незабитівськими і ставами, що находяться на полудне від села **Brundorf** (Керниця) а сильний відділ кавалерії машерує в напрямі Комарна. Вісти ті одержав я під вечір. Другого дня рано вислав я, здається, одну сотню, щоби заняла село Завидовичі й замкнула дорогу-шосу, що веде з Любіня, згл. зі Львова. Ця сотня своїми стежами вислідила, що відділ польської кавалерії находиться під Бучалами, й не памятаю вже, чи та, чи інша сотня дістала приказ вдарити на ту кавалерію. Удар знаменито вдався, бо коли сотня вдарила на кавалерію нечайно з півночі, нараз появилася з Рудок панцирка під командою чет. Швеця і криловим огнем замкнула кавалерії дорогу утечі на полудне, сіючи серед неї страшне спустошення, так що цей відділ здесяткований, ледви втік. Наша панцирка появилася нагло, так що ми про це нічого не знали; був це попросту щасливий випадок“.

На основі оповідання п. Омеляна Верхоли, команданта скорострілів на панцирнім поїзді ч. 2, справа менше-більше представлялася так. Панцирний поїзд, що вже тепер був значно ліпше узброєний, як це було в перших днях його існування, бо мав щось 8 скорострілів та багато гарматних стрілен, мав свою базу на стації Любінь В. і звідси їздив під Львів. В часі операцій ґен. Зелінського на Любінь, заалярмовано команду цього поїзду, що Поляки появилися коло Хишевич і Коропужа й там знищили залізничий тор. Поїзд зараз поїхав в цьому напрямі (це було десь перед полуднем 13. січня) та сконстатував, що тор на просторі від Хишевич по Коропуж щось в 6 місцях висаджений; шини були ушкоджені в місцях, де вони лучаться зі собою, щоби тим способом утруднити направу, бо треба було змінювати по дві шини.

Коли технічний відділ поїзду під командою хор. Верхоли став направляти ушкодження, забрав чет. Швець кулеметчиків і кілька скорострілів і пішов в напрямі Хишевич, щоби забезпечити поїзд і працюючих при направі тору від несподіваного наступу Поляків. Коло Хишевич почув стрілянину та побачив втікаючих кавалеристів, яких зараз взяв під обстріл, та полонив одного з них.

По направі тору поїхав панцирний поїзд на ст. Комарно—Бучали а звідси в напрямі на Любінь. Вже над вечір побачила залога поїзду в околицях залізничого мосту на Верешиці втікаючих польських кавалеристів та взяла їх під сильний обстріл. Кавалеристи втікали через міст та мало котрий вирятувався. Панцирний поїзд переїхав через міст і заїхав аж майже на самі зворотниці стації Любінь Великий, яка вже була в польських руках. Щойно, коли Поляки стали його острілювати з гармати прямим огнем, вернувся на стацію Комарно—Бучали, що стала на якийсь час його базою.

З дальшого опису пор. Тарнавського довідуємося, що його сотні звернулися тепер з-під Гошан і Бучал на північний схід, зглядно на північ, в напрямі на Угерці Незабитівські, де прийшло з польською піхотою до бою, в якім вони побідили та обсадили це село, забезпечуючися відповідно з-ліва й з-права. В цей спосіб удалося пор. Тарнавському осягнути первісні позиції Рудечан, та охоронити саме місто Рудки від небезпеки.

Тут треба згадати, що й населення Хишевич, узброївшися хто чим міг, помагало відкинути польських кавалеристів з-під свого села, причім робили великий крик, що до деякої міри мусіло дезорієнтувати Поляків.

13. січня вечером закінчилася офензива ґен. Зелінського, який не зміг виконати наказаного удару на Ставчани (**Hupert: „Walki o Lwów“**, ст. 157), не згадуючи вже за Щирець—Пустомити. Головною причиною заломання його офензиви на полудне, зглядно полудневий схід, були саме ці, так щасливо переведні пор. Тарнавським операції, які піддержав несподівано панцирний поїзд ч. 2 під командою чет. Швеця і хор. Верхоли. Хоч українські сили були дуже малі (обі сотні пор. Тарнавського могли числити яких 400 крісів) але їх рішучий удар в бік ґрупи Зелінського допровадив до здержання його офензиви. Сопотніцкий, автор книжки п. з. **„Kampanja polsko-ukraińska“** пише про це так: „Дальший похід відділів ґрупи Зелінського в полудневім напрямі показався невідповідним, тому що грозило їм не тільки цілковите відокремлення (обі інші польські ґрупи на схід від Зелінського не були в силі посунутися — прим. моя), але це відслонювало також щораз більше їх боки і зади, з а г р о ж е н і п о в а ж н о в і д с т о р о н и Р у д о к і С а м б о р а (підкреслен-

ня моє). А удар в східнім напрямі на Ставчани вимагав би сильного забезпечення околиць Любіня Великого, до чого бракувало би достаточних сил“. (Стор. 89).

А б. Начальний Вожд Галицької Армії ґен. Омелянович Павленко (Старший) пише в своїх споминах з українсько-польської війни в 1918—1919 р. про цю подію, що 13. І. Начальна Команда відповіла активізмом своїх західних ґруп, та що українські частини в районі Рудки—Самбір, зліквідувавши наступи бічних польських відділів перейшли до рішучої боротьби (в міру плянів Начальної Команди) на боки а навіть на зади ґен. Зелінського, чим змусили його перервати операції. (Стор. 19).

Коли-б не операції пор. Тарнавського, скріплені до цього несподівано панцирним поїздом ч. 2, Поляки були би може заняли Рудки й Рудеччину та певно були-б посунулися на полудне, чи полудневий схід поза Любінь. А так не зробили цього, бо мусіли журитися за свою праву флянку й зад.

(Кінець буде).

БІБЛІОҐРАФІЯ

СПИСОК ЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ 1914-1921 РР.

(Продовження).

Настрої народу, війська та громадянства. Офіційні переговори з Денікином. Заходи Гол. Отамана до заосмотрення армії. Проголошення війни Денікинові. Військові наради в Винниці, Жмеринці, Деражні і перехід Галицької Армії до Денікина. Оборонна промова на суді над ґен. Тарнавським. Виправдання галицькими історикам переходу їх армії до Денікина. Радять, що робити по переході Гал. Армії до Денікина. Галичани за усуненням Гол. Отамана від оперативних справ, а Уряд У. Н. Р. — Диктатора від армії. Відхід армії, евакуація, „Пашківська республика“. Поляки. Документ про переговори з Поляками по охороні демаркаційної лінії і дійсність. Нарада в Староконстантинові, початок Волохівщини і відомости про Гал. Армію та Денікина. „Отаманський триумвірат“ і спроби перевороту. Наради в Н. Чорторії. Останні розпорядження Гол. Отамана.

Те саме. Том II. Книга 5. Т. — Львів. 1924. Польща визнає самостійність України. 4°, ст. 398+2.

Польсько-українська війна і її припинення. Дипльоматичні місії до Польщі, переговори і союз. Доля укр. вояків в польських таборах. Заходи до формування армії. Союзна умова 22. IV. 1920. р. Документи.

Доскач Петро (некрольоґ). „Око“, літ.-гум. журн., Каліш 1921, ч. 21, ст. 90: Жертви війни.

Чл. культ.-осв. відд. Лятичів, пов.

Драченко Г. Дух не вгасає. „Син України“, Варшава 1920, ч. 3, ст. 4—6.

З життя Українців-„бредовців“, табор Стшалків. V. 1920.

Драченко Герасим. Ланцут. „Син України“, Варшава. 1920, ч. 12, ст. 4—7.

Праця в таборі осінь 1919—20, перелік видатних працівників.

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

V. річник / Число 2. / Лютень 1933.

*

ЗМІСТ:

Редаґують: *Лев Лепкий і В. Софронів-Левицький*

Відповідальний редактор: *Петро Пасіка*

З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка